

TANULMÁNYOK A HÁRMAS-SZÖVETSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.

A világháború titáni küzdelmei és megmérhetetlen hordereje fokozott hatást gyakorolnak a történetíróra, a ki az események kapcsolatát, okait és következményeit fürkészni megszokta. Figyelmét lekötik, szemében a letűnt századok kiemelkedő alakjainak jelentőségét, fejleményeinek értékét csökkentik.

E sorok írója sem tudott ellenállani azon kísértésnek, hogy egyéb föladatait elodázva, a hadviselő hatalmasságok által közrebocsátott diplomatai iratok tanulmányozásában használja föl a történeti kritika módszerét és azokból hivatászerű tárgyilagossággal tanulságokat vonjon le, a melyek a jövő nagy problémáinak megoldásánál talán értékesíthetők lesznek.

Ezen kiadványok kivételes vonzerejét érthetővé teszi az, hogy egyedül álló esettel állunk szemközt: a történeteket legfőbb tényezőik által, hét különböző oldalról megvilágítva szemlélhetjük; abban a helyzetben vagyunk, mint a bíró, a ki előtt a legilletékesebb tanúk teljes sorozata vonul el.

Igaz, a közzétett okiratgyűjtemények a diplomatai levelezésnek csak kis részét tartalmazzák, összeállításukat pedig irányzatosan végezték a kormányok, azon czélból, hogy a háború kitöréseért a felelősséget maguktól elhárítsák; sőt a francia és orosz szerkesztők egyes esetekben az iratok megcsonkításától és meghamisításától sem tartózkodtak.¹ Mindazáltal mivel általánosságban a hitelesség biztosítékait nyújt-

¹ Ilyen eseteket kimutat Ludwig Bergsträsser: *Die diplomatischen Kämpfe vor Kriegsausbruch.* (München—Berlin, 1915.)

ják, egymást kiegészítik és kölcsönösen ellenőrzik: a megnyílt történeti forrást megbecsülhetetlen értékűnek kell tekinteni.

Az osztrák-magyar, német, orosz, angol, francia, belga és szerb okmánytárakkal, melyek a világháború diplomatai előzményeit derítik föl, egyenlő fontosságaúak azok, melyeket Olaszország hadüzenete után az osztrák-magyar és az olasz kormányok bocsátottak közre. Ezeknek alapján a hármasszövetség haldoklását és kimúltát szándékozom ismertetni.

Előzőleg a szövetség megkötéséről és a szerződés föltételeiről kell szólanom.

A szövetség létrejötte (1882) után az ezzel kapcsolatos politikai kérdéseket évről-évre behatóan tárgyalták Berlinben, Rómában, Bécsben és Budapesten a parlamentek és delegációk. Ezen alkalmakkor a külügyministerek rendszerint nagyérdekű fölvilágosításokkal szolgáltak; de gondosan óvakodtak attól, hogy a szerződés szövegét és tartalmát közöljék; az ezirányban időközönként nyilvánított kívánságot teljesíthetetlennek mondták.

A hármasszövetségnek e mellett egész nagy irodalma van. Termékei sorában terjedelemre és tartalomra nézve az első helyen áll Luigi Chiala olasz senatornak 738 lapra terjedő könyve,¹ a melyben a berlini és bécsi olasz nagykövetek kiadatlan levelezése használtatott föl. Azonban sem neki, sem a nagyszámú többi publiczistának nem sikerült a szigorúan őrzött titok fátyolát föllebbenteni. Sőt Bismarck egy alkalommal úgy nyilatkozott, hogy a szövetség felbomlása után sem lesz lehetséges a szerződést nyilvánosság elé hozni.

Nem csekély meglepetést okozott tehát báró Burián külügyminister azzal, hogy hivatalos kiadványaiba 1915 május végén a hármasszövetségi szerződés III., IV. és VII. cikkei fordítását, július elején I., III., IV. és VII. cikkei eredeti francia szövegét fölvette.²

A történetíró köteles lévén oda törekedni, hogy a legteljesebb forrásokból meríthessen, ezen tanulmány szerzője a cs.

¹ *La triplice è la duplice alleanza. 1881—1897.* (Torino. 1898.)

² a) Az olasz háború előtörténetéhez. b) Diplomatai ügyiratok Olaszországnak Ausztria-Magyarországhoz való viszonyáról.

és k. külügyministeriumtól engedélyt kért a hármasszövetség történetére vonatkozó hivatalos iratok felhasználására; abból a felfogásból indult ki, hogy az immár eltemetett szövetség az actualis politika köréből a történetírás birodalmába került. Sajnos, a külügyministerium nem osztozott ezen felfogásban és a kívánságot nem találta ezidőszerint teljesíthetőnek.

Így tehát a hármasszövetség egész történetének megírása ma még lehetetlen; de némely fejezetéhez a rendelkezésre álló anyag elégségesnek bizonyul.

A hármasszövetség megkötése 1882-ben és megújítása 1887-ben.

Azon állam-csoportosulások, melyeknek versengése előkészítette és összeütközése meghozta a világháborút, a kiindulópontot abban a szövetségben bírják, a mely 1879 október 7-ikén Németország és Ausztria-Magyarország között létrejött. Ebben Bismarck és Andrassy, világos látásukkal és elfogulatlan ítéletükkel, emelkedett felfogásukkal és becsületes szándékkal az újabbkori diplomacia remekművét alkották meg.

Államaik érdekeinek közössége és ezeknek az európai béke érdekeivel összhangzása felől teljesen meg voltak győződve. «Az európai béke fönntartásának biztosítása» elméjük irányadó gondolata volt, nem üres phrasis ajkukon. Ezért támadó és hódító célok kizárásával, védelmi szövetséget létesítettek, a mely nem is minden támadás ellen ígért segítséget. Egyrésről a Németország és Franciaország között, másrésről az Ausztria-Magyarország és Olaszország között keletkezhető háborúban részvételüket kizárták, nehogy a háborúnak európai mé etekre kiterjedését idézzék elő.

Mivel nézetük szerint Oroszország részéről fenyeget'e államaikat és Európa békéjét a legnagyobb veszély, a szövetségzett két hatalom azon kötelezettség vállalására szorítkozott, hogy ha Oroszország támad, vagy pedig egy másik támadó államnak segítséget nyújt, kölcsönösen egész erővel támogatják egymást; minden egyéb támadás esetén pedig egymást csak a jóakarató semlegesség kedvezéseiben részesítik. A szerződés

azon reménynek ad kifejezést, hogy épen ezen szövetség Oroszországot a támadó föllépéstől visszatartja; ezért megállapította, hogy a mikor a támadás veszélye főnnforog, az orosz császárral a szerződésnek egyébként titokban tartandó rendelkezései közöltetni fognak.¹

Alig másfél esztendő mult el ezen szövetség megkötése után, a mikor egy harmadik nagyhatalom, Olaszország jelentkezett csatlakozásra.

A világtörténet lapjain alig találkozunk a népek közvéleményének és politikájának irányzatában olyan hirtelen fordulattal, mint az, melynek Olaszország az 1881-ik év tavaszán volt színhelye.

Az olasz nemzetet a fajrokonság és a hála legszorosabb kötelékei csatolták a francia nemzethez, a mely vére ontásával és diplomatiája erőfeszítésével megteremtette Olaszország egységét.

Az olasz nemzetet a fajkülönbség és a mult idők gyászos emlékei választották el az osztrák-magyar monarchiától, a mely egysége teljességének és biztonságának legfőbb akadályá gyanánt tűnt föl és a mely az iránta uralkodó ellenséges érzést azzal táplálta, hogy Bosznia és Hercegovina megszállásával az Adria keleti partjára irányuló olasz törekvéseknek útjába állott, hogy Franciaország ellenségével szövetkezett, hogy a királylátogatásnak Rómában való viszonzását megtagadta.

A helyzet azonban teljesen megfordult 1881 május 12-ikén. Ezen a napon ugyanis Franciaország, az olasz diplomatiát kijátszva, Tunist a maga főnnhatósága alá helyezte, a mivel Olaszország hatalmi célzatait a Földközi-tenger partjain meg-hiusította, kereskedelmi érdekeit veszélyeztette.

Ezen esemény Olaszországban közfelháborodást keltett. A sajtó úgyszólván egyhangulag követelte a szakítást Franciaországgal és a szenvedett sérelem megtorlását.

A történetíró a nemzetek tévedéseinek és bűneinek bírá-

¹ A szövetség előzményeiről fontos részleteket tartalmaz Wertheimer Ede *Gróf Andrássy Gyula élete és kora* című munkája, a III. kötet kilencedik fejezetében. (Budapest 1913.)

latánál nincs feljogosítva tiszteletlen kifejezéseket használni. Azonban ezen esettel szemközt nem hallgathatja el, hogy az olaszok magaviselete a gyermekre emlékeztet, a ki, mivel egy csekély jelentőségű kívánsága nem teljesült, sok nagy jótéteményről, melylyel elhalmozták, megfélekedzik.

A francia-ellenes áramlattal egyidőben mozgalom indult meg, a mely Németországhoz és Ausztria-Magyarországhoz való csatlakozásban vélte föltalálhatni Olaszország hatalmi állása megszilárdulásának és középtengeri politikája sikerének biztosítékait.

Nagy mértékben feltűnő, -hogy a hármasszövetség létrehozásában a kezdeményezés dicsősége azon államférfiút illeti meg, a ki azt sírba dönteni hivatva volt.

Sonnino, akkor már egy csekélyszámú, de nagytehetségű, merész férfiakból álló párt (centro parlamentare) vezére, tizenhét nappal a tunisi szerződés megkötése után közrebocsátotta új programját. (1881 május 29.)

Az olasz politikának két czélt tűzött ki. Az első az Anglia barátságára való támaszkodás. A második szoros barátság létrehozása Németországgal és Ausztria-Magyarországgal. «Minket — úgymond — Németországtól érdekellentétek nem választanak el; több közös érdek, elsősorban a béke fönntartása és a francia hatalomvágy fékezése, kapcsol vele össze. Mihelyt a bizalmatlanságot, mely irántunk Ausztriában uralkodik, eloszlatjuk, a német-olasz szövetség megkötése nem ütközik akadályokba. ... Ezért még a legindokolatlanabb gyanut is ki kell irtani, mintha politikánk hátrányokat hozhatna azokra, a kiknek barátságát keresnünk kell. Az Italia Irredenta kérdését ki kell küszöbölni.» Azután kifejti, hogy Triest mind Ausztria-Magyarországra, mind Németországra nézve nélkülözhetetlen, vegyes lakossága a nemzetiség szempontjából emelt igényeket nem igazolja, bírása Olaszország védelmére nézve értéktelen. Trentino más megítélés alá esik ugyan; de az erre nézve fönforgó érdekek elenyésznek azok mellett, a melyek Ausztria — szinte barátságával állanak kapcsolatban. «Ez a barátság az erőnkkel való szabad rendelkezést, szavunknak az európai concertben a súlyt biztosítja. Ha Európában számot akarunk tenni, viselkedjünk komoly emberek gyanánt, hagyjunk föl

a gyermekes politikával (politica infantile), mely tehetetlenségre kárhoztat csak azért, hogy Ausztriának kellemetlenkedjünk. Politikai munkásságunk termékenységének mellőzhető föltétele: Ausztria barátsága! . . . Ellenben elszigeteltségünk megsemmisülésünkkel volna egyértelmű.»¹

Több más parlamenti párt csatlakozott ezen fölfogáshoz, melynek diadala érdekében az olasz sajtó lelkes tevékenységet fejtett ki.

A közvélemény nyomása alatt a Depretis-ministerium, mely ezen napokban vette át a kormányt, noha nem volt hajlandó Franciaországgal szakítani, kényszerítve látta magát arra, hogy külügyi politikáját a központi hatalmakhoz vezető útra irányítsa. Mind Berlinben, mind Bécsben kedvező fogadtatásra számított; mert Olaszország csatlakozása azon előnyt szerezte volna meg, hogy Oroszországgal való háború esetén Ausztria-Magyarország, dél felől biztonságban lévén, egész erejét északon használhatja föl.

Mindazonáltal mindkét udvarnál nagy bizalmatlanság uralkodott Olaszország iránt, a melyről föltették, hogy Franciaországtól elszakadni nem képes és ennek befolyása alatt belső politikájában is radicalis irányt fog követni; sőt monarchiai államrendszere szilárdságában sem hittek.²

Az első bizalmas tapogatózásra Bismarck az olasz nagykövetet biztosította ugyan arról, hogy «Olaszország iránt rokonszenvet táplál», de udvarias formában azzal hárította el magától az érdemleges állásfoglalást, hogy az olasz kormányt az osztrák-magyar kormányhoz utalta, a melyre — úgymond — ő nyomást gyakorolni nem kíván.³

Bécsben pedig báró Haymerle külügyminister 1881 szeptember 12-ikén az olasz nagykövettel folytatott társalgásában, noha azon meggyőződést fejezte ki, hogy a két állam között a benső viszony létrehozása kívánatos, mégis nyíltan kijelen-

¹ Ezen nevezetes iratot közli Chiala idézett munkájában a 19–24. lapokon

² Erre nézve érdekes leleplezéseket tett Bismarck, visszalépése után egy hamburgi lap számára írt cikkében.

³ Az 1881—1887-ik évi tárgyalások ismertetésénél Luigi Chiala idézett művéből kölcsönözöm a fölhasznált adatokat.

tette, hogy az ez irányban indítandó tárgyalások elhalasztását célszerűnek véli, nehogy ezek azt a látszatot keltsék, mintha «Franciaország ellen irányulnának». Robilant gróf, az olasz nagykövet, az elmés kifogás háttérében lappangó indító okot könnyen fölismerhette. «Úgy látszik — jelenti Rómába gúnyosan — itt nem nagyon sürgősnek tartják, hogy minket társaságukba felvegyenek.»

Mindazáltal sürgősnek látta ezt az olasz kormány, mely sikert úgy remélt elérni, ha a diplomatiiai actiót az uralkodók személyes érintkezése támogatja.

Umberto király készségesen vállalkozott arra, hogy neje kíséretében I. Ferencz Józsefnél látogatást tesz, a melynek szokatlan jelentőségét azzal kívánta a kormány hirdetni, hogy a ministerelnök és a külügyminister is csatlakozott hozzájuk.

Az udvar, a monarchia sajtója és Bécs lakossága melegen fogadták és ünnepelték a vendégeket.

Azonban a kormány nem nyújtott alkalmat arra, hogy a szövetség terve szőnyegre hozassék. Sőt néhány nappal a királylátogatás után egy incidens merült föl, a mely az olasz kormánykörökben uralkodó reményt, hogy erre nézve később tárgyalások megindíthatók lesznek, alaptalannak tüntethette föl.

A magyar delegatio külügyi albizottságának november 6-ikán tartott üléséről a *Pester Lloyd* által közölt tudósításban az volt olvasható, hogy Kállay Béni osztályfőnök, a hozzá intézett kérdésre válaszolva, azt mondotta, hogy Ausztria-Magyarország és Olaszország között, az irredenta-mozgalmak ellenére, barátságos viszony áll fenn, melyet az olasz királynak saját kezdeményezéséből Bécsben tett látogatása megszilárdított, noha concret politikai ügyek nem tárgyaltattak. Ugyanazon tudósítás szerint gróf Andrassy Gyula megjegyezte, hogy a német-osztrák-magyar szövetség főnállása következtében az irredenta-mozgalom Ausztria-Magyarországnak aggodalomra okot nem adhat és veszedelmessé csak Olaszországra nézve válhatik.

A rideg és barátságtalan hang, a mely ezen beszédekben megszólalt, a bécsi sajtóban kemény megrovást idézett föl, a mely még élesebb lett, a mikor más hirlaptudósítók Kállay ajkaira azt a nyilatkozatot adták, hogy Olaszország kedvezőtlen külső és belső viszonyai készítették a királyt a közeledésre

és hogy Ausztria-Magyarországnak nincs oka Olaszországtól akár kérni, akár félni.

Ezen közlemények Olaszországban nagy feltűnést keltenek, a bécsi olasz nagykövet pedig állásától való fölmentését kérte, mert «magát ilyen meglepetéseknek, a melyekkel jelleme nem tud megbarátkozni, többé kitenni nem akarja».

Erre azután a magyar delegatio november 8-ikán tartott nyilvános ülésében mind Kállay, mind Andrassy a téves tudósításokat helyreigazították, a külügyi kormány pedig Rómába hiteles közléseket juttatott el, a melyek nemcsak megnyugtató hatást gyakoroltak, hanem azt a fölfogást juttatták uralomra, hogy Bécsben a hangulat megváltozott, hogy tehát újabb kísérlet sikerre számíthat.

A bécsi olasz nagykövet, a ki a királyutazást ellenezte volt, most 1881 november 14-én így ír Rómába: «Kísértetbe jövök, theologiai kifejezéssel élve, azt mondani, hogy a mi a magyar delegatióban történt, «szerencsés vétek» volt, mert enélkül itt nem ismerték volna föl Olaszország barátságának értékét és nem kaphattuk volna meg az ezen irányban tett nyilatkozatokat, a melyeknél világosabbakat nem kívánhatnánk. Ne térjünk le a helyes útról, a melyre öntudatos elhatározással léptünk. Azonban önként értetődik, fejezzük be fegyveres készülleteinket . . . mert így barátságunkat mind jobban fogják megbecsülni és Olaszország szavát, valahányszor jogosult érdekei javára megszólal, meg fogják hallgatni.»

Mancini külügyminister pedig a képviselőház december 7-iki ülésében a delegatióban történekről és a Bécsből érkezett nyilatkozatokról mondott beszédét azzal végezte, hogy a történetek «mindkét államra és a béke érdekeire hasznos következményeket fognak maguk után vonni».

Ezen ülésben több pártnak szónokai a bécsi látogatás tényében megnyilatkozó új irányt határozottan helyeselték. Legerőteljesebben Sonnino szólott, a ki biztatta a kormányt, hogy ne álljon meg félúton, siessen Berlinbe, ott «komoly és pozitív szövetség» létrehozásán fáradozzék, a mely cél elérésére a legbiztosabb mód az, hogy a francia szövetség gondolatát végképen ejtse el.

Ezzel Gambetta erőfeszítéseire célzott, a ki, hogy Olasz-

országoknak a központi hatalmakhoz való csatlakozását meg-
hiúsítsa, nagy politikai előnyök biztosítására ajánlkozott.

Az olasz kormány nem hagyta magát sem ezen csábítások,
sem a berlini és bécsi kormányok tartózkodó magatartása
által útjáról eltérítettni.

Deczember végén De Launay grófot, a berlini, és De Ro-
bilant grófot, a bécsi nagykövetet utasította, hogy a tárgya-
lásokat indítsák meg. Mindkettőnek előzetes közlései most is
hidegen fogadtattak, mivel Gambetta kísérleteiről a német és
az osztrák-magyar kormányoknak tudomásuk volt.

Launay gróf 1882 január 18-ikán jelenti: «Nem hiszem,
hogy akár itt, akár Bécsben, ez idő szerint velünk szóba állanak.
Próbára akarnak tenni és meggyőződést szerezni afelől, vajjon
elhatározásunkhoz szilárdul ragaszkodunk-e?»

Robilant pedig arról tudósítja Mancini külügyministert,
hogy az osztrák-magyar kormány Olaszországgal «barátságos,
talán még szívélyes viszonyt is kíván, de semmi többet.»

Gambetta 1882. január végén bekövetkezett bukása után
sem változott mindjárt a helyzet.

Vége márczius 12-ikén Launay gróf örvendve juttatja
el Rómába Bismarck herceg egy nyilatkozatát, mely úgy hang-
zik, mintha szigorú tanító intézte volna javuló tanítványához.
Így ír: «Bismarck herceg azt mondja, hogy teljesen meg van
elégedve magatartásunkkal.» (Le prince se dit tout satisfait
de notre attitude.)

Azonban még ezen dicséret kétes értékű őszintesége iránt
is komoly kétséget támaszthattak a cancellár további szavai:
«Még nem érkezett meg — úgymond — az alkalmas pillanat
arra, hogy a szó szoros értelmében vett szövetséget kössünk,
legalább Németországra nézve még nem; de igen szívesen lát-
nám, ha Ausztria és Olaszország között jönne létre megállá-
podás.»

Az olasz kormány ebben is megnyugodott. Robilant gróf
főhatalmaztatott, hogy Ausztria-Magyarország és Olaszország
között létesítendő szövetség ügyében tárgyalásait folytassa.

Szemei előtt két cél lebegett:

a) biztosítani Olaszország területi épségét és egységét,
azáltal, hogy megvédelmezésére az osztrák-magyar monarchia

kötelezettséget vállaljon; mert a minisiterelnök — mint később mondá — a szentszék világi hatalmának visszaállítására czélzó kísérletet nem ugyan valószínűnek, de a lehetőség körébe tartozónak tekintette;¹

b) támogatást szerezni a Földközi-tenger és az Adriai-tenger partjaira néző terjeszkedési törekvésekben.

Ezen az alapon volt formulázva Robilant gróf előterjesztése. Ezt Kálnoky gróf külügyminister határozottan elutasította. Ő nem szándékozott szorosán vett szövetséget, hanem csak semlegességi szerződést kötni, a mely Ausztria-Magyarországot olasz támadástól megóvni volt hivatva. E szerint a két állam csak arra kötelezte volna magát, hogy

a) egymással békét és barátságot tart fenn,

b) egyik fél sem lép be olyan szövetségbe, a mely a másikra hátrányos,

c) ha az egyik fél megtámadtatik, irányában a másik jóakarató semlegességet tanusít.²

Ezen állásponttól sikerült Robilant grófnak Kálnokyt márczius végén eltéríteni és rábírní, hogy a létesítendő szövetség föltételeinek megvitatásába bocsátkozzék.

A tárgyalások hosszúra nyúltak, nemcsak azért, mert Bécs és Róma között ismételt izenetváltásra volt szükség, hanem azért is, mert azokban Bismarck szintén részt vett.

Nagy nehézségeket kellett leküzdeni.

Az elsőt az állami területek épségének kölcsönös biztosítása okozta. Kálnoky ettől idegenkedett, mert azzal elismerte volna Rómát Olaszország fővárosának, a mit, tekintettel a szent-székre és a monarchia katolikusainak érzelmeire, nem volt hajlandó megtenni. Mivel azonban a kölcsönös biztosítás tényével egyúttal a monarchia olaszoktól lakott területét az irredentista igények ellen megóvhatta, engedett.³

¹ 1885 május 8-ikán tartott beszédében az 1882-ik évi tárgyalásokról szólván.

² A semlegességi szerződéseknek ez szokott a tartalma lenni. Az a), b) pontok benne vannak a véglegesen megkötött szerződés I. cikkében.

³ Hogy egyilyen biztosítás-cikk a szerződésben bennefoglaltatott, tudjuk Goluchowski külügyministernek a delegatio 1902 május 7-ikén tartott beszédéből, a melyben mondja, hogy a hármasszövetség «für jeden der Teilnehmer in der Sicherung des eigenen Besitzstandes . . . kulminierte.

A másik nehézség a területgyarapodásra irányuló törekvések kölcsönös támogatása tekintetében merült föl. Olaszországnak a Földközi-tenger partjain való térfoglalása közönyös volt Ausztria-Magyarországra, a mely azonban nem tehetette ki magát azon eshetőségnek, hogy ilyen olasz törekvések előmozdítása végett Franciaországgal háborúba keveredjék. Erről Bismarck sem akart tudni. Az olasz kormány ezért belenyugodott abba, hogy a szerződésbe oly rendelkezés, a mely a Földközi-tenger partvidékeire vonatkozhatott, ne vétessék föl¹

Mégis az olasz kormány kielégítése végett a szerződésbe beiktattatott az a phrasis, a mely szerint a szerződők egymásnak, saját érdekeik korlátain belül, kölcsönös támogatást ígérnek.²

Kálnoky gróf mindazáltal nem engedhette, hogy ezen támogatást az olasz kormány úgy magyarázhassa, mintha az Olaszországnak a Balkán területén keresett érdekeire vonatkoznék. Ezen ügynek tisztázását nem lehetett elkerülni. Mivel pedig Olaszország sem volt hajlandó hozzájárulni ahhoz, hogy Ausztria-Magyarország a Balkánon új foglalásokat tegyen, a két állam képviselői abban egyeztek meg, hogy egymás irányában is a status quo fönntartását fogják keleti politikájuk céljául kitűzni és ezen megállapodásokat a szerződés egyik cikkébe fölveszik.³

E mellett fölmerült még egy harmadik compromissum szükségessége.

Kálnoky gróf az olasz kormánytól azon kötelezettség elvállalását várta, hogy belső politikája terén a conservatív és monarchikus érdekekkel összhangzó irányban fog működni; ellenben az olasz kormány ezen kívánság teljesítését határozottan megtagadta, mert nem akarta megengedni, hogy szövetségese Olaszország belső politikájába avatkozzék. A berlini és bécsi udvarok megnyugtatósa végett az olasz kormány mégis beleegyezett abba, hogy a szerződésbe iktattassék az a phrasis,

¹ Bülow herceg 1902 január 8-ikán tartott beszédében mondja: «Die Mittelmeerfragen liegen überhaupt nicht auf dem Dreibundgebiet.»

² Ez benne van az I. cikkben, a melynek szövegét a következő fejezetben közöljük és elemezzük.

³ Erről a VII. cikk tárgyalásánál tüzetesen szólok.

a melyben a szerződők kötelezik magukat, hogy «az általános természetű politikai és gazdasági kérdésekről, a melyek felmerülhetnek, eszmecserét fognak folytatni»

A szövetségi szerződések megkötésénél a legnagyobb nehézséget annak meghatározása okozza, hogy mily esetekben kötelesek a szerződő felek egymást fegyveres segítségben részesíteni. Olaszország természetesen azt kívánta, hogy kötelezettségei e tekintetben a legszűkebb határok közé szoríttassanak. Ez ellen a német és osztrák-magyar kormányok nem emeltek kifogást; mert ebben az időben Olaszország fegyveres támogatására nem számítottak. Bismarck az ő jellemző modorában mondotta, hogy ő megelégszik azzal, hogy «egy olasz káplár, kezében nemzeti lobogójával, arczéllal nyugat (Franciaország) és nem észak (Ausztria) felé foglaljon állást»; azaz hogy Franciaországot ne segítse, Ausztriát ne támadja.¹

Abban történt megállapodás, hogy a fegyveres támogatás-elete csak akkor áll be, ha az egyik szerződő fél két vagy több nagyhatalom által támadtatik meg; a jóakarató semlegesség kötelessége pedig csak akkor, ha az egyik szerződő fél valamely nagyhatalom fenyegető magatartása által területi épségének biztosítása végett támadó föllépésre kényszerítettik.²

A szerződés tartamát öt esztendőre szabták meg és szigorú titokban tartása iránt egyeztek meg.

Ezen eredményekkel a két olasz nagykövet teljesen meg volt elégedve. Rómába küldött jelentéseikben azzal kérkednek, hogy azt a minimumot, a mely mögé Kálnoky gróf kezdetben magát eltorlaszolta, jelentékenyen meghaladták, és a decemberi első tervezettől májusig «óriási lépésekkel» jutottak előbbre.

Azonban a legbecsesebb eredmény, a melyet elértek, az volt, hogy a tárgyalások folyamán Bismarck arra az elhatározásra jutott, hogy Németország szintén Olaszországgal azonos szerződést köt, a melyből csak a Balkánra vonatkozó czikk hagyatott el, mert a birodalmi cancellár a Balkánra vonatkozó ügyeket is a német érdekkörön kívül állóknak tekintette.

Így azután a két külön szerződés 1882 május 20-ikán

¹ Fürst von Bülow: *Deutsche Politik.* (Berlin 1914.) 31. l.

² A III. és IV. cikkekben foglalt ezen megállapodást alább tárgyaljuk.

Kálnoky gróf és Robilant gróf, Reuss herceg és Robilant gróf által aláíratott.¹

Mivel nemcsak a szövetség föltételeit, hanem a szövetség létrejöttének tényét is titokban óhajtották a szerződő felek tartani, arról a három állam kormányának vezető férfiai a parlamentek elé terjesztett jelentéseikben óvatosan és burkoltan szóltak.

Bismarck 1882 június 12-ikén jelezi, hogy a Német birodalom egyesült a nagy monarchiákkal, a melyek — úgymond — «velünk együtt közös érdekeket oltalmaznak és a béke fönntartását óhajtják, mint mi.»

Az olasz miniszerelnök október 8-ikán azt mondja, hogy Olaszország viszonya az összes nagyhatalmakhoz jó és barátságos, de bensőbb az egyetértés a központi hatalmakkal, melyek a béke, a szerződések és az európai status quo fönntartásában kiválóan érdekelve vannak.

Végre Kálnoky október 31-ikén a delegatióban az olasz király bécsi látogatásáról nyilatkozván, elmondotta, hogy Umberto két indító ok vezette Bécsbe: a barátságos érzés az osztrák-magyar uralkodóház iránt és a szándék «az egész világ tudomására hozni, hogy Olaszország az osztrák-magyar monarchia conservatív és békés politikájához csatlakozik; ezt a két czélt pedig nemcsak elérték, hanem a királyi pár látogatása után a fonalakat tovább szőtték és a két állam között a viszony a legbarátságosabb alakulást nyerte.

Azon megszámlálhatatlan nyilatkozatok sorában, a melyek a hármasszövetség jelentőségéről elhangzottak, a legjellemzőbbnek találjuk Bülow hercegét, a német birodalmi cancel-lárét.

«A hármasszövetség — úgymond — biztosító-intézet, nem kereseti társaság; véd- és nem daczsövetség; békés, nem támadó iránya van . . . A hatvanas és hetvenes évek harcainak nemzeti vívmányait kibékíti az állandóság elveivel, a me-

¹ Azt a tény, hogy 1882-ben a hármasszövetség nem egy közös szerződésben, hanem két külön szerződésben kötött meg, Kiderlen-Wächter német birodalmi államtitkár közölte Friedjung Henrik hírneves osztrák történetíróval, a ki arról *Der Inhalt des Dreibundes* című értekezésében a stuttgarti *Der Greif* cz. folyóirat 1913 októberi füzetében szól.

lyek a bécsi békekötés alapján Európában félszázad folyamán a békét állandósították. A hármasszövetség összekapcsolja a multtal a jelent és biztosítja a jövőt». ¹

* * *

A német és osztrák-magyar kormányok, melyek a szövetségben csakis a béke zálogát látták, ki voltak elégitve. Ellenben az olasz kormány körében, a hol egyéb előnyöket is vártak, a csalódás érzése kerekedett felül, mikor 1884 szeptember havában a három császár Skirnieviceben találkozott és több európai kérdés iránt titkos megállapodásokra jutott. Olaszország mellőzését megaláztatás gyanánt ítélték meg, és attól tartottak, hogy Ausztria-Magyarországnak a Balkánon újabb területgyarapodásban lesz része, míg Olaszország az osztozkodásból kimarad.

Robilant gróf, ki 1885 elején átvette az olasz külügyek vezetését, azonnal tudatta az osztrák-magyar kormányval, hogy a barátságos viszonyt ápolni fogja, de el van határozva, ha új alakulások következnek be, Olaszország érdekeit megóvni. Majd a következő év nyarán, mikor a berlini nagykövet figyelmeztette, hogy a következő év május 20-ikán lejáró hármasszövetségi szerződés meghosszabbítására idejekorán kellene előkészületeket tenni, így válaszol: «Olaszország valóban belefáradt ebbe a meddő szövetségbe (alliance inféconde) és megújítását nem fogom erőltetni, mert tudom, hogy az reánk nézve terméketlen (inproductive) marad; ezért több mint valószínű, hogy a szövetséget nem újítom meg.»

Azonban a politikai helyzet Olaszországra kedvezően alakult, mert Oroszország erőszakos föllépése a Balkánon a háromcsászár-szövetségét tarthatatlanná tette. Ennek következtében Berlinből és Bécsből történtek lépések a hármasszövetség megújítása érdekében. Ekkor Robilant határozottan kijelenté, hogy a szerződés változatlan meghosszabbításához nem járulhat hozzá és kiegészítését kell kívánnia avégből, hogy Olaszország érdekei mind a Balkánon, mind a Földközi-tengerpartjain biztosíttassanak.

Mivel pedig ekkor Oroszország a hatalmaskodások sorát

¹ 1902 május 8-ikán a német Reichstagban tartott beszédében.

azzal tetézte, hogy Battenberg Sándornak a bolgár fejedelmi székről eltávolítását vitte keresztül és Bulgáriában orosz uralmat készült meghonosítani, Bismarck és Kálnoky hajlandók lettek az olasz kívánságok teljesítésére. Október 31-ikén felhívást intéztek Robilanthoz, hogy a szerződésbe felveendő új pontok tervezetét közölje.

Ezeknek egyike a Földközi-tenger afrikai partjain, Tripolis megszállásával az olasz uralom megalapítására vonatkozott. Bismarck most sem volt hajlandó ezen tekintetben kötelezettséget vállalni. Így tehát arra volt utalva, hogy a másik érdekkör határai között, a Balkánon, törekedjék az olasz igények kielégítésére. De ezen irányban szintén ragaszkodott 1882-ben követett tartózkodó magatartásához. Az ügyet Ausztria-Magyarország illetékességéhez tartozónak tekintette és elintézését egészen szövetségesére bízta, azon óhajlás kifejezésével, hogy az Olaszországgal megindítandó tárgyalások kedvező eredményre vezessenek. Így tehát Olaszország kielégítése Ausztria-Magyarországra hármlott.

Ezen föladat megoldását könnyűvé tette Robilant gróf, ki Bécsben nem mint követelő lépett föl, hanem azon hizelgően csábító ajánlattal állott elő, hogy Olaszország és Ausztria-Magyarország vegyék kezükbe «Törökország és területe jövő sorsának rendezését»,¹ oly módon, hogy a mikor a status quo további fönntartását lehetetlennek fogják ítélni, ők ketten szállják meg és vegyék birtokukba a török birodalom azon területeit, a melyek az ő érdekkörükbe tartoznak; ezirányban pedig a két állam ne legyen együttes eljárásra kötelezve, hanem mindegyik önállóan járhasson el; csakhogy kötelesek legyenek a megszállásra célzó vállalat megindítása előtt egymással megegyezni és egyik a másiknak azon előnyökért, a melyeket a maga számára biztosít, megfelelő kárpótlást nyújtani; eszerint egymás között az egyensúly politikáját követni.²

¹ Ezt a kifejezést használja a cs. és k. külügyministerium hivatalos kiadványa (*Az olasz háború előzményeiről*, 7. lap) a két kormány szándékainak jelzésére.

² A fentebb idézett kiadvány szerint az ezen olasz javaslat tartalmát magában foglaló VII. cikk «Olaszország kívánságára vétetett föl a szerződésbe».

Az ajánlat Oroszország ellen irányult, a mely a török birodalom «jövendő sorsának rendezését» a maga érdek- és hatalomkörébe tartozónak tekintette, most pedig az ő kizárásával tervezte Robilant a földadat megoldását.

Kálnoky gróf, mikor 1882-ben a külügyek vezetését átvette, letért Andrassy gróf politikájának útjáról, a mely a Keleten Ausztria-Magyarországnak uralkodó állásához és területi kiterjeszkedéséhez vezetett volna. Tartózkodó magatartást követett, új foglalásokra nem gondolt.¹ Mindazáltal az olasz javaslatot elfogadta és ezen megállapodásoknak a szerződésbe iktatásához beleegyezését adta.

Bismarck ehhez szívesen hozzájárult, de korábbi álláspontján megmaradván, e megállapodásokból Németországot teljesen kikapcsolta. Mivel pedig azt kívánta, hogy most a három szövetséges egy közös szerződést írjon alá, szövetségesei által azon javaslatát fogadtatta el, hogy a szerződésbe fölveendő új cikk Ausztria-Magyarország és Olaszország között létesült, kizárólag a két államot kötelező külön egyezség természetével bírjon.²

Az 1882. évi két szerződésben foglalt többi cikkek az új közös szerződésbe fölvétettek.³

A tárgyalások lassan, de kedvező módon haladtak előre. Deczember elsején a berlini nagykövet jelenti: «Jogom van hinni, hogy a szerződés tervezete tárgyában a cancellár a legnagyobb jóakaratot tanúsítja és befolyását Bécsben ily irányban érvényesíti. Ha nem érjük is el minden kívánságunk teljesítését, kedvezőbb helyzetet teremtünk magunknak, mint az volt, a melybe az 1882. évi megállapodásokkal jutottunk. Ezek a szükséges kiegészítés nélkül nem felelnének meg mostani állásunknak, a mely azóta lényegesen megjavult.» Deczember végén pedig, noha «Kálnoky gróf nehézségeket támaszt», bízik abban, hogy

¹ Kálnoky politikai irányát érdekesen jellemzi életrajzában Friedjung Henrik: *Biographisches Jahrbuch*. III. Band. (Berlin. 1900.)

² Ezen egyezség a VII. cikkben foglal helyet. Szövegét közlöm és tárgyalom a következő fejezetben.

³ Arra nézve, vajon a szerződésbe a VII. cikket kívül más új cikkek is kerültek be, tájékozva nem vagyunk.

«a birodalmi cancellár támogatása a kedvező eredményt biztosítani fogja.»

1887 február 20-án az öt esztendőre megkötött szerződés Berlinben Bismarck herceg, Károlyi Alajos gróf és De Launay gróf által aláíratott.

Az utóbbi megegyéssel jelenthette Rómába: «Mindent elértünk, a mit elérni lehetséges volt. Attól tartottam, hogy kívánságainkat le kell szállítanunk.»

A hármasszövetség ezen megújításának jelentőségét legjobban világítja meg egy francia exminister azon mondása, hogy ha ő még kormányon lett volna, nem riad vissza semmiféle kísérlettől, a melylyel megakadályozhatja a szerződés megújítását; mivel a lefolyt tizenhat esztendő alatt annál súlyosabb és kellemetlenebb esemény Franciaországra nézve nem történt.¹

A hármasszövetségi szerződés cikkei.²

I. cikk.

«A magas szerződő felek egymásnak kölcsönösen békét és barátságot ígérnek és olyan szövetségbe vagy kötelezettségi viszonyba,³ a mely valamelyiküknek állama ellen irányul, nem lépnek be.

¹ Chiala. 487. l.

² A cs. és k. külügyministerium a Vörös Könyvben az I., III., IV., VII. cikkeket közölvén, nem jelezi, hogy melyik szerződésből vette azokat. Az *olasz háború előzményeiről* című kiadványban csak a VII. cikkről mondja, hogy az «1887-ben vétetett föl a szerződésbe»; a miből azt kell következtetni, hogy a közölt többi cikkek már a korábbi (1882-ik évi) szerződésbe voltak felvéve. A történetíró kötelessége levén, hogy lehetőleg biztos tudósításokra támaszkodni igyekezzék, a külügyministeriumhoz azon kéréssel fordultam, értesítsen afelől, hogy az I., III., IV. cikkek az 1882. vagy az 1887-ik évi szerződésből közöltettek-e. A külügyministerium a titoktartás kötelességére utalva kérdésemre nem válaszolt. Ennek következtében kombinációkra vagyok utalva. Hogy ezeknek helyességét ellenőrizzem, a legkiválóbb szakférfiak egyikének, a főntebb ismételtén idézett Friedjungnak ítélete alá bocsátottam fölfogásomat, a mely az ő helyeslésével találkozott.

³ A francia szövegben «engagement» áll. A hivatalos német fordítás ezt «Verpflichtung» szóval adja vissza. A hivatalos magyar szöveg megtartja a francia kifejezést.

Kötelezik magukat, hogy az általános természetű politikai és gazdasági kérdésekről, a melyek felmerülhetnek, eszmecserét fognak folytatni, ezenfölül egymásnak, saját érdekeik korlátai között, kölcsönös támogatást ígérnek.»

Ezen cikk a szerződő feleket kötelezi:

- a) egymás között békét és barátságot tartani fönn;
- b) olyan szövetségbe vagy kötelezettségi viszonyba, mely valamelyik szerződő fél ellen irányul, be nem lépni;
- c) felmerülő általános természetű politikai és gazdasági kérdésekről eszmecserét folytatni;
- d) egymásnak saját érdekeik korlátain belül támogatást nyújtani.

Mindenek előtt föltűnő, hogy a legfontosabb kifejezés használatában a következetesség hiányzik. A szerződő felek az *a)* és *d)* pontokban egymásnak «ígéretet tesznek» (se promettent), a *b)* pontban «kötelezik magukat» (s'engagent) — pedig az «ígéret» és «kötelezés» nem azonos értékű fogalmak — a *c)* pontban sem nem ígérnek, sem nem kötelezik magukat, csak kijelentik, hogy «nem fognak belépni» (n'entreront) szövetségbe.

A *c)* pont fogalmazása a szabatoság hiányában szenved. Homályos, hogy az eszmecserét követelő kérdések «általános természetű» alatt a három hatalmat, avagy az egész európai államrendszert, illetőleg az egész emberiséget érdeklő kérdéseket kelljen-e érteni? Nincs meghatározva, hogy az eszmecserét kinek, mikor és mily módon kell megindítani, az eszmecserere eredményeit miképen kell értékesíteni? Az általánosságban tartott kijelentés tehát valóságos kötelességet nem állapít meg és teljesen értéktelenné válik.

Az eszmecserere megindításának és a kölcsönös támogatás nyújtásának a *c)* és *d)* pontokban foglalt két kötelessége a szövegben (csak vessző jellel elválasztott) egy pontba van összekapcsolva. Ebből azt lehet következtetni, hogy a két kötelesség szoros összefüggésben áll egymással, vagyis hogy a kölcsönös támogatás az eszmecserének tárgyául szolgáló kérdésekre vonatkozik. Azonban nincs kizárva az sem, hogy az az összefüggés nem áll fönn és hogy a támogatás kötelessége mindazon esetekben fönnforog, a mikor a szerződő felek egyikének arra szüksége van; csakhogy ezen esetben a logikai sorrend követe-

lése szerint a harmadik és nem a negyedik helyen kellene állania.

Különben a támogatás, a melyet ezen rendelkezés ígér, értéktelenné válik azon megszorítás által, a mely szerint azt a szerződő felek csakis «saját érdekeik korlátai között» (dans les limites des leurs propres intérêts) kötelesek nyújtani; mivel pedig saját érdekeinek korlátait mindenik szerződő fél maga állapítja meg, a rendelkezés valódi értelme az, hogy a szerződő fél a támogatást akkor és oly módon köteles nyújtani, a mikor és a mily módon jónak látja. Ilyen kijelentés pedig nem tartozik szövetségi szerződések feladatához, a mely abból áll, hogy megállapítsa, a szerződő felek mit kötelesek nyújtani és mit vannak följogosítva követelni.

III. cikk.

«Azon esetben, ha a magas szerződő felek közül egy vagy kettő, anélkül, hogy az ő részükről egyenes kihívás történt volna, két vagy több olyan nagyhatalom által, melyek a jelen szerződést alá nem írták, megtámadtatnék és ezekkel háborúba keverednék, a szerződő felek mindegyikére nézve a casus foederis egyidejűleg áll be.»

Ezen cikk szerint a casus foederis, vagyis a fegyveres támogatás kötelessége akkor áll be, a mikor egyik szerződő fél:

a) megtámadtatik,

b) megtámadtatik, anélkül, hogy az ő egyenes kihívása okozná a támadást,

c) legalább két nagyhatalom által támadtatik meg.

Ellenben nem áll be a casus foederis, ha a szerződő fél:

a) maga lép föl mint támadó,

b) megtámadtatik ugyan, de egyenes kihívása következtében von magára támadást,

c) csak egy nagyhatalom által, vagy kisebb államok által támadtatott meg.

Ezen rendelkezés határozatlan fogalmazása következtében alkalmas volt arra, hogy a mikor életbe kellett lépnie, bonyodalmakat támaszszon.

Azon kérdés, vajjon a háborúban melyik a támadó és melyik a megtámadott fél, első pillanatra könnyen megoldhatóan

látszik, mégis gyakran adott nézeteltérésekre okot. A mostani háborúban is Ausztria-Magyarország jogosan állította, hogy területi épségének megóvására védelmi háborút visel Szerbia ellen; a mit azonban nemcsak Oroszország, hanem a saját szövetségese, Olaszország sem ismert el.

Hasonlóképen ellentétes magyarázatokat idézhet föl azon föltétel, mely a szerződő feleket csak abban az esetben jogosította föl a segély követésére, ha «egyeses kihívásuk nélkül» vonták magukra a támadást. Ugyanis lehetetlen a kihívás fogalmát, úgyszintén az egyeses és nem egyeses kihívás közötti különbséget olyan pontosan körülírni, hogy a meghatározást minden tényező ellenmondás nélkül elfogadja; szintűgy lehetetlen a szövetségeseket kényszeríteni, hogy az iránt, vajon a háborút egyeses kihívás idézte elő vagy nem, megegyezzenek. Olyan eset, a melyben valamely állam maga elismerné, hogy az ő kihívó magatartása idézte elő a háborút, nem fordulhat elő. A támadó fél mindenkor azzal igazolja vagy menti a támadást, hogy az ellenfél kényszerítette a háborúba. Ennélfogva a szövetségeseik mindig a saját belátásuk szerint és érdekeik sugallatát követve fogják eldönteni, vajjon a támadást kihívás idézte-e elő vagy nem; a mennyiben pedig úgy döntenek, hogy kihívás idézte elő, minélfogva a segélynyújtásra kötelezve nincsenek: a cserbenhagyott állam nem fog eszközzel rendelkezni, hogy a maga ellentétes felfogására épített igényeit érvényesítse. A III. czikk tehát, a mely a segélynyújtás kötelezettségét csak olyan esetben állapítja meg, a mikor szerződő hatalom az ő egyeses kihívása nélkül bonyolódott háborúba, teljesen értéktelen.

Figyelemreméltó, hogy a harmadik czikk Németországnak teremtett a hármasszövetségben legelőnyösebb helyzetet. Azon eset, hogy Ausztria-Magyarország, míg Olaszországgal szövetségben áll, és Olaszország, míg Ausztria-Magyarországgal szövetségben áll, két nagyhatalom által kihívás nélkül megtámadatik, ki volt zárva. Csak a német birodalmat fenyegette a veszély, hogy kihívás nélkül két nagyhatalomnak (Francia- és Oroszországnak) támadását vonja magára.

Ellenben Ausztria-Magyarország jutott a legkedvezőtlemebb helyzetbe. Sem Németország, sem Olaszország nem félhetett attól, hogy kihívás nélkül egy vagy több kisebb hatalom

által megtámadtatik. Csak Ausztria-Magyarország volt kitéve annak, hogy kihívása nélkül, nagyravágyó szomszéd kis államok, a monarchia területén lakó fajrokonokra támaszkodva, megtámadják. Ilyen esetben Ausztria-Magyarország, még azon esetben is, ha ezen államokat egy nagyhatalom (például Oroszország) támogatná, a III. czikk alapján szövetségeseitől segítséget nem követelhetett.

IV. czikk.

«Azon esetben, ha a magas szerződő felek egyike olyan nagyhatalom által, mely a jelen szerződést nem írta alá, állami biztonságában fenyegettenék és ennek háborút üzenni kényszerítve lenne, a másik két szerződő fél kötelezi magát, hogy irányában jóakarató semlegességet fog tanúsítani; egyúttal mindegyik fél fenntartja magának azt, hogy ha szövetségével közösséget vállalni kívánatosnak tartja, a háborúban részt vehet.»

A czikk azon eseteket határozza meg, a mikor a szövetséges hatalmak a fegyveres segélynyújtás kötelezettségétől föl vannak mentve és csak jóakarató semlegességet tartoznak tanúsítani.

Ilyen eset akkor következik be, a mikor az egyik szerződő fél:

a) állami biztonságában fenyegetve van,

b) ezen fenyegetés által arra kényszerítettik, hogy háborút izenjen,

c) a háborút egy nagyhatalomnak izeni meg.

Ezekből világosan következik, hogy ha például Ausztria-Magyarország egy vagy több kisebb hatalom (például Szerbia vagy a Balkán-államok) részéről állami biztonságában fenyegetve háborút izen, irányában Német- és Olaszország még a jóakarató semlegesség megtartására sem volna kötelezve; és ez a helyzet akkor sem változnék, ha a háború folyamán a kisebb hatalmakhoz egy nagyhatalom csatlakozik.

Sőt még azon esetben is, a mikor az egyik szerződő fél egy nagyhatalom fenyegető magatartása által kényszerítettik háborúra, a jóakarató semlegesség kötelességét a föltételek, melyektől függővé tétetik, értékétől megfosztják.

Ugyanis azon eseteket, a mikor egy állam az ő biztonságában igazán fenyegetve és ezáltal háborút izenni igazán kény-

szerítve van, lehetetlen úgy meghatározni, hogy a fölfogásban való eltérés teljesen ki legyen zárva. Ezt a mostani háborúban tett tapasztalások is bizonyítják. Kétségbevonhatatlan tényekkel igazoltatott, hogy Ausztria-Magyarország Szerbia részéről állami biztonságában fenyegetve volt, és mégis az Entente-hatalmak, sőt Olaszország is azt állították, hogy az eset, a mikor egy állam háborút izenni kényszerítve van, nem forgott fönn.

A hármasszövetség tagjai eszerint mindenkor belátásukhoz és érdekeik sugallatához képest dönthettek afölött, vajjon szövetségük állami biztonságában fenyegetve és háború indítására kényszerítve van-e vagy nincs. Ha nemmel felelnek a kérdésre, a jóakarató semlegesség megtartására nincsenek kötelezve és cserbenhagyott társuknak nem áll módjában, hogy őket saját álláspontjának megfelelő magatartásra kényszerítse. Így tehát a IV. cikk rendelkezése teljesen értéktelenné vált.

A rendelkezés nem válik értékessé azon kiegészítő nyilatkozat által sem, a melyben mindegyik hatalom fönntartja magának azt, hogy «ha indokoltnak véli», szövetséges társával együtt a háborúban, melyet ez állami biztonsága védelmére visel, résztvehesen.

Mint föntebb mondatott, a szövetségi szerződéseknek föladatuk, hogy azt állapítsák meg, a mit a szerződő felek egymástól követelni feljogosítva, egymásnak nyujtani kötelezve vannak. Azt, a mit a szerződő felek tetszésük szerint nyujthatnak vagy megtagadhatnak, a szerződésbe fölvenni fölösleges. A kiegészítő nyilatkozat tehát üres phrasist tartalmaz és a szerződés szerkesztőit nem menti föl azon vád alól, hogy a szövetségek szellemével és ethikai követelményeivel ellentétbe helyezkedtek, a mikor a hármasszövetség két tagját följogosították arra, hogy állami biztonságában fenyegetett és háborúra kényszerített harmadik szövetségesüket még a jóakarató semlegesség kedvezéseiben se kelljen részesíteniök.

Hasonló megítélés alá esik ezen cikknek azon megszorító rendelkezése, a mely szerint a jóakarató semlegesség kötelessége csak akkor áll be, ha az egyik szerződő fél olyan nagyhatalmat, mely «a jelen szerződést nem írta alá», támad meg. Ugyanezen megszorítás fordul elő a megelőző cikkben is, a mely szerint

a casus foederis csak akkor áll be, ha az egyik szerződő félt két olyan nagyhatalom, «melyek a jelen szerződést nem írták alá», támadja meg.

Ezen korlátozásnak szószerinti értelme teljesen világos.

Ha az egyik szerződő fél két olyan nagyhatalom által támadtatik meg, a melyek közül az egyik a szerződést aláírta, a másik alá nem írta, a harmadikra nézve a casus foederis nem áll be. Vagyis, ha Ausztria-Magyarországot megtámadja Oroszország, a mely a szerződést alá nem írta és Olaszország, mely a szerződést aláírta, Németország nem köteles segítséget nyújtani.

Ha az egyik szerződő fél olyan nagyhatalom által, a mely a szerződést aláírta, fenyegettetik állami biztonságában és kényszerítetik háborúra, a harmadik szerződő fél a jóakarató semlegességre nincs kötelezve. Vagyis, ha Ausztria-Magyarország állami biztonságában Olaszország által fenyegetve annak háborút izen, Németország a jóakarató semlegességre nincs kötelezve.

Így tehát a hitszegő szövetséges előnyösebb helyzetbe jut, mint az ellenség, a mely támadásával nem követ el hitszegést.

Ezen rendelkezés úgy tűnik föl, mintha a szerződő felek maguk közül annak, a ki hitszegést fog elkövetni, eleve büntetlenséget akartak volna biztosítani, mintegy præmiumot kitűzni. Ilyen szándék bizonyosan távol állott tőlük. Az absurd következtetésre vezető szerkezetért a fogalmazók felületességére kell a felelősséget hárítani.

VII. cikk.

«Ausztria-Magyarország és Olaszország csakis azt tartván szem előtt, hogy a Keleten a status quo lehetőleg föntartassék, kötelezik magukat befolyásuk érvényesítésére a végből, hogy minden olyan területváltozásnak, mely a jelen szerződést aláíró hatalmak egyikére vagy másikára hátrányos, eleje vétessék. Ezen célból megadják egymásnak mindazon értesítéseket, a melyek alkalmasok arra, hogy egymást a maguk és más hatalmak rendelkezéseiről kölcsönösen felvilágosítsák.

Ha azonban az események rendjén azon eset állana be, hogy

a *status quo* fönntartása a Balkán területén és az Adria-i vagy Aegei-tenger török partvidékein és szigetein lehetetlenné válnék. Ausztria-Magyarország és Olaszország pedig akár egy harmadik hatalmasság eljárása következtében, akár egyébként, kényszerítettének a *status quo*-t, ideiglenes vagy maradandó¹ megszállás által önmaguk megváltoztatni, az ilyen megszállás csak a két hatalom előzetes megegyezése után következhetnék be; ezen megegyezés az egyik vagy másik fél részéről a jelenlegi *status quo* keretein túl elért mindenféle területi vagy más természetű előny fejében kölcsönösen nyújtandó *compensatio* alapelveire helyeztetik, és arra van hivatva, hogy mindkét fél kellően indokolt érdekeit és igényeit kielégítse.»

Ezen czikk, tartalmára és formájára nézve, a szerződés egyéb cikkeitől lényegesen eltér, sőt ezekkel és a szövetség szellemével is ellentétben áll. A szövetség a védelem céljainak szolgálatába állott, az államok területi épségének biztosítására volt hivatva; a VII. czikk bizonyos eshetőség bekövetkezésekor, két szerződő fél hódítási, terjeszkedési vágyát volt kielégítendő.

A hármasszerződés többi cikkei a három szövetségesre nézve azonos jogokat és kötelelességeket tartalmaztak; a VII. czikk csak kettőnek adott jogokat és szabott kötelelességeket.

- Figyelemreméltó, hogy a czikk szembetűnően különböző két részből áll, a melyek különböző két időpontban fogalmaztattak. Ezt két körülmény árulja el.

A czikk első és második felében ugyanazon területről rendelkezik és ez mégis két különböző kifejezéssel jelöltetik meg; az első felében általánosságban «a Keletről», a másodikban tüzetesen «a Balkánról, az Adria-i és Aegei tengerek partvidékeiről és szigeteiről» van szó. Ha a két rész egyidőben fogalmaztatik, mindkettőben ugyanazon kifejezés használtatott volna.

Továbbá az első részben Ausztria-Magyarország és Olaszország kötelezik magukat, hogy megakadályozzák azon területi változtatásokat, melyek «a szerződést aláíró két hatalom közül az egyikre vagy másíkra (à l'une ou l'autre des Puissances signa-

¹ A francia szövegben előforduló «permanente» szót a hivatalos magyar fordítás «tartós»-sal adja vissza. Megfelelőbb a «maradandó» fordítás.

taires) hátrányos. Tehát ezen mondatot csak olyan szerződések számára lehetett fogalmazni, a melyet két szerződő fél írt alá; ilyen volt az 1882. évi, de ilyen nem volt az 1887. évi szerződés.

Ezen mondatnak oly szerződésben, a melyet Németország is aláírt, azért sem volt helye, mert a Balkánra vonatkozó megállapodásokból ez a hatalom teljesen ki volt csatolva; ezen mondat pedig a két másik hatalmat arra kötelezvé, hogy Németországra is tekintettel legyen, ennek a hatalomnak a veto-jogot biztosította volna, anélkül, hogy rá a másik két hatalom irányában bármilyen köteletséget róna. Ha pedig mégis ez lett volna a szövetségesek szándéka, a többi czikkben használt kifejezéssel (Puissances signataires) kellett volna élniök. Az a mondat csak elnézésből vétetett át az 1887. évi szerződésbe.

A VII. cikk két része között azon lényeges különbség is áll fenn, hogy az első a status quo, a második a balkáni egyensúly álláspontján áll.

A második részben is kötelezik ugyan magukat Ausztria-Magyarország és Olaszország, hogy a status quo-t, a meddig lehetséges, fönntartják; de világosan kijelentik, hogy ha a status quo fönntartása lehetetlenné válik, előállhat azon eset, hogy kényszerítve lesznek a status quo-t maguk részéről is megváltoztatni, a török birodalomhoz tartozó területeket megszállani.

Ennek következtében a legnagyobb fontossággal bírt eleve megállapítani, hogy ezen eset mikor következik be. Azonban a VII. cikk szövegében ezen eset bekövetkezésének föltételei egyáltalán nincsenek meghatározva. Ugyanis az mondatik, hogy a szóbanforgó eset «egy harmadik hatalom eljárása következtében vagy egyébként» állhat be. Már az a kifejezés «egy harmadik hatalom eljárása» határozatlanul hangzik; a mondat pedig azáltal, hogy a «vagy egyébként» két szócska iktatott be, annyira határozatlanná lett, hogy minden indicatiót nélkülöz. Eszerint a két állam kormányai egészen a saját belátásuk szerint határozhatják meg, mikor válik a status quo fönntartása lehetetlenné és reájuk nézve a török területek megszállása szükségessé.

Ilyen körülmények között, ha a status quo fönntartását az egyik lehetetlennek, a másik lehetségesnek, sőt szükségesnek

ítéli; ha az egyik megszállási tervekkel foglalkozik, a másik ezeket ellenzi: maguk között az összeütközések veszélyét idézik föl.

Hasonlóképen mivel megállapítottatott, hogy a mikor a két állam közül az egyik török terület megszállását határozza el, ennek a másikkal «előzetes megegyezésre» kell jutnia; ha a megegyezés létrejöttét az egyik kívánja, a másik megghiúsítja, szükségkép összeütközésbe kell jutniok.

A megegyezés irányítására volt hivatva azon rendelkezés, hogy az egyik hatalom, a mely területi vagy másnemű előnyöket szerez, a másiknak megfelelő compensatiót köteles nyújtani. Ezen elv világos, de alkalmazása nagy nehézségekkel járt.

Már azon esetben is, ha az egyik hatalom területet készül szerezni, a másik pedig actióba nem lép, a compensatio természete iránt megegyezésre jutni nem könnyű föladat. A nehézség még fokozódik, ha mindkét hatalom területet szerez és azíránt kell megegyezniök, vajjon azok egyértékűek-e, vagy pedig egyikök még compensatiót igényelhet-e? Teljesen lehetetlenné válik a megegyezés, ha az egyik hatalom nem területet, hanem «másnemű előnyöket» szerez. Hogy ezek mily természetűek lehetnek, a cikk szövege nem jelezi; de az 1915 elején Ausztria-Magyarország és Olaszország közt folytatott tárgyalások alatt megállapítottatott, hogy a VII. cikk szerkesztői «politikai befolyás vagy gazdasági kiváltságok» szerzésére gondoltak. Alig tehető föl, hogy az ilyen természetű előnyök értéke és az azokért igényelhető compensatio iránt a két fél megegyezésre juthasson.

A VII. cikk szövegéből még más szirtek is emelkedtek ki, a melyek a hármasszövetséget hajótöréssel fenyegették.

a) Azon terület, a melyre a cikk rendelkezései vonatkoznak, az első részben a «Kelet» kifejezéssel jelöltetik meg, a másik részben «a Balkánra, az Adriai- és Aegéi-tengerek partvidékeire és szigeteire» helyzetetik. Ezen két megjelölés nem födi egymást és egyik sem pontos. Tudjuk, hogy a cikk a török birodalom sorsát volt hivatva rendezni; továbbá a két hatalom csakis a török birodalom területén, nem pedig a távolabb fekvő Keleten volt a status quo fönttartásában érdekelve; végre a két hatalom a Balkán független államaiban területi megszállásokra nem gondolhatott: mindebből az következik, hogy a VII. cikk a

Balkánon, az Adriai és Ägäi-tengeren fekvő azon területekről rendelkezik, a melyek 1887-ben török uralom alatt állottak; nem pedig azon török területekről, a melyek a Balkánon, az Adriai- és Aegei-tengereken kívül feküdtek, sem azon területekről, a melyek a Balkánon, az Adriai- és Aegei-tengereken feküdtek ugyan, de nem állottak török uralom alatt.

Azonban a szöveg és az abban használt kifejezések eltérő magyarázatot sem zártak ki, minélfogva az olasz kormánynak alkalmat nyújtottak azon tétel föllállítására, hogy szerbországi terület megszállása szintén a VII. cikk rendelkezései alá tartozik.

b) Azon rendelkezés, a mely szerint «ideiglenes megszállások» is a *compensatio* kötelességével járnak, eltérő magyarázatokat nem zár ki. Az 1914. év nyarán az olasz kormány azt állította, hogy a szerbországi hadjáratban foganatosított bármilyen rövid ideig tartó megszállásért *compensatio* nyújtandó; ellenben az osztrák-magyar kormány az «ideiglenes» alatt nem ugyan maradandó, de tartós megszállást értett, hasonlót ahhoz, a milyen a boszniai *occupatio* volt.

c) Azon megállapodás, a mely szerint a két kormány egymásnak bizonyos értesítésekkel köteles szolgálni, ezeknek tárgyát olyan kifejezéssel jelöli meg, a mely téves értelmezésre adhatott és adott alkalmat; t. i. «sur leurs propres dispositions» tartoznak egymást tájékoztatni. Ezt a szót a hivatalos fordítás «Absichten» és «szándék» szavakkal adja vissza. Ezen az alapon az olasz kormány szerződésszegést látott abban, hogy az osztrák-magyar kormány a Szerbországba irányított ultimatum tárgyában nem adott előlegesen értesítést. Azonban a *disposition* szónak sokféle értelme van (rendelkezés, intézkedés, hajlam, érzület, hangulat, szándék) és rendszerint «rendelkezés» értelemben használtatik a diplomatiiai okiratokban.¹ Ellenben a szándék rendszerint «but, dessin, intention» szavakkal jelöltetik. Így tehát legalább is kétes, vajjon a hármasszövetség szerződéseinek fogalmazásánál a szándékok vagy a rendelkezések közlését kívánták-e megállapítani? Már pedig, hogy a szándék és rendelkezés között milyen nagy a különbség, nem szükséges magyarázni.

¹ V. ö. *Vörös könyv*. Melléklet. 2. szám.

A legélesebb elme legintensivebb figyelme sem képes szerződéseket általán, állami szerződéseket különösen úgy megszerkeszteni, hogy a szerződő fél, a ki kötelességei elől ki akar siklani, maga előtt minden kibúvó nyílást eltorlaszolva találjon. Azonban a hármasszövetség szerződésének szövege tág kapukat tár föl, a melyeken a szövetséges, a ki társait el akarja hagyni, kényelmesen, sőt emelt fővel vonulhat ki.

A formai hiányoknál talán még súlyosabb a hármasszövetségi szerződés VII. cikkének azon belső fogyatkozása, hogy Ausztria-Magyarországot a keleti politika terén az önálló elhatározás jogától, a cselekvés szabadságától megfosztotta. A két szerződő fél a legszorosabb kötelekekkel, complicált szerkezetű lánczokkal csatolta magát egymáshoz. Ebből szükségkép be kellett következni, hogy ha nem tudnak testvérek gyanánt összetartani, ádáz ellenségek gyanánt fogják egymást gyűlölni.

Meg kell hajolni Andrassy politikai bölcsessége előtt, mert több esztendővel azután, hogy a külügyek vezetésétől visszalépett, utódait élesen megróttá azért, hogy keleti politikájukban kétes előnyökért a legbiztosabb kincsről, a monarchia önrendelkezési jogáról lemondottak.¹

A hármasszövetség válságai 1906—1912.

A szövetkezett három államnak egymáshoz való viszonya nem alakult egyformán. Ausztria-Magyarország és Németország között mindig bensőbbé lett, Olaszország és szövetségesei között folytonosan lazult.

A mióta a Habsburg-dynastia a német birodalomban századokon át elfoglalt vezérlő állásáról, Németország dynastiái és népei pedig Ausztria német tartományainak az új német birodalomhoz csatolásáról, utógondolat nélkül, véglegesen lemondottak: a két állam között teljes érdekközösség jött létre, a külső politika irányításában ellentétek nem merülhettek föl.

Ezért az 1879. évi szerződés fönntartását a hármasszövetség megkötése után is kívánatosnak tartották. Az 1887-ik év

¹ 1886-ban az uralkodónak benyújtott emlékiratában. Wertheimer. III. Kilenczedik fejezet.

végén, Oroszország fegyverkezéseivel és az orosz sajtó provokáló kifakadásaival szemközt, a háború kitörésének meggátolása végett, Bismarck és Kálnoky a szerződés teljes szövegét (1888 február 3-án) nyilvánosságra hozták, és a közlést azon nyilatkozattal vezették be, hogy ily módon politikájuk békés irányáról tesznek tanúságot.

Néhány nappal utóbb pedig Bismarck a német birodalmi gyűlésen hirdette, hogy a német-osztrák-magyar szövetség, mely közös állandó érdekek szüleménye, még fennáll és ha évek előtt nem jött volna létre, azt most kellene megkötni.

Huszonegy évvel utóbb, a boszniai annexióra következő bonyodalmak idején, utóda, Bülow herceg, szintén a birodalmi gyűlésen (1909 február 3-án) arra utalt, hogy a szerződés közzététele akkor a harcziás elemeket lefegyverezte és hangoztatta, hogy a szövetség azóta semmit sem veszített erejéből. Ezen alkalommal önérettel hivatkozott arra, hogy Németország a szövetségből származó kötelezéseit mindenkor híven teljesítette és ez irányban nem ragaszkodott mereven a szerződés szövegének szavaihoz; azoknak, kik ezt kifogásolták, a szentírás szavaival válaszolt: «a betű öl, a szellem az, a mi éltet!»

Olaszországnak a hármasszövetségben elfoglalt állására döntő befolyást gyakorolt azon tény, hogy külső támadástól nem kellett félnie, tehát szövetségeseinek fegyveres támogatására nem volt föltétlenül ráutalva; e mellett saját érdekei egyik szövetségeseinek érdekeivel ellentétbe juthattak. Az olasz kormányok, melyek a hármasszövetséget megkötötték és ismételten megújították, kétségkívül teljes lojalitással el voltak tökéllve arra, hogy Ausztria-Magyarország területi épségét tiszteletben tartják. Azonban a nemzeti aspirációk megvalósításának reményéről véglegesen nem mondtak le, és a viszonyok olyan alakulására számítottak, a mely Ausztria-Magyarországot az olaszoktól benépesített területek önkéntes átadására fogja készíteni;¹ az olasz közvélemény egy erős áramlata pedig a nemzeti eszmény erőszakos megtestesítését sürgetni és a hármasszövetség ellen izgatni soha sem szünt meg.

¹ Ezt Baccelli, volt miniszter, nagytekintélyű conservatív államférfiú nyíltan vallotta 1906-ban közzétett cikkében, melyet Chlumecky ismertet: *Die Agonie des Dreibundes*. (Leipzig und Wien. 1915.) 17. lap.

Ugyanakkor az olasz kormányok maguk is fölkarolták az Adria keleti partján való terjeszkedésre célzó, az osztrák-magyar érdekekkel ellentétes törekvéseket, a melyeknek összeütközését a hármasszövetség VII. cikke lett volna hivatva elodázni.

Addig, míg a feszült viszony Olasz- és Franciaország között fönállott, főképen a mióta a kereskedelmi szerződések fölbontásával a vámháború a két ország között kitört, az olasz ministerek kérkedve utaltak azon előnyös állásra, a mit hazájuknak a hármasszövetség biztosít, és meglegedésüket fejezték ki afölött, hogy a francia politikától és ipartól való függésük lánczait lerázhatták. Maga Crispi, ki Mazzinivel Londonban conspirált és Garibaldival Siciliában harczolt, mint miniszterelnök (1888) személyesen járt Friedrichsruheben, hogy a hármasszövetséghez való hűséges ragaszkodásáról Bismarckot meggyőzze, majd 1891-ben a hármasszövetségi szerződésnek hat évre meghosszabításában közreműködött, sőt azon merész tervvel foglalkozott, hogy a három szövetséges állam közös vámterületet alkosson.¹

Utódai pedig azon fáradoztak, hogy Ausztria-Magyarországgal az adriai politika terén fenyegető összeütközés veszélyét elhárítsák. Mivel a két állam közül egyik sem engedhette át a másiknak Albániát, mindkettő lemondott megszállásának gondolatáról és a VII. cikkben szerzett jogokról. 1897-ben kötött egyezségben megállapították, hogy a mikor a török uralom többé fönntartható nem lesz, Albániában önálló állam alkotására fognak törekedni; egyébiránt a két kormány újból kötelezte magát, hogy «valahányszor szükséges lesz, közösen fogják kölcsönös érdekeik összeegyeztetésére és megoltalmazására a legalkalmasabb módokat és eszközöket keresni.»²

Csakhamar változott a helyzet. Minél kevésbbé várhatta Olaszország, hogy terjeszkedési törekvései a Balkánon érnek el sikert, annál inkább igyekezett ezeknek a Földközi-tengeren tért nyitni. Mivel pedig ott szövetségeseitől tényleges támogatásra nem számíthatott, Franciaország jóakarátát kellett

¹ Chiala i. m. 562.

² III. *Törös könyv.* Melléklet. 1. szám.

magának biztosítania. A korábbi barátságos viszony megjavítására 1898-ban a kereskedelmi szerződés megkötésével történt meg az első lépés. Majd a tripolisi olasz gyarmatok és kereskedelmi érdekek javára biztosított a francia kormány jelentékeny előnyöket.

Mikor azután 1902. tavaszán a következő évben lejáró hármasszövetségi szerződés megújítása iránt tárgyalások indultak meg, a francia diplomácia azoknak meghiúsítására nagy erőfeszítéseket tett.¹ Az olasz kormány megkísérlé a szerződésben olyan változások keresztülvitelét, a melyek Olaszországot a Franciaország ellen való fegyveres segélynyújtás kötelességétől fölmentenék; azonban mind a német, mind az osztrák-magyar kormány kijelenté, hogy a szerződés megváltoztatásába nem egyezik bele. Olaszország engedett és kész volt a szerződést további tizenkét esztendőre meghosszabbítani. Azonban szövetségeseitől nyilatkozatokat eszközölt ki, a melyek szerint Franciaországgal való jó viszonyának fönntartása és fejlesztése a hármasszövetséggel ellentétben nem áll.²

Ezt maga az osztrák-magyar külügyminister, Goluchowski gróf az osztrák delegatio 1902 május 7-iki ülésében nyíltan elismerte. «A hármasszövetség meghosszabbítása — mondá — küszöbön áll; mert a három kormány megegyezésre jutott arra nézve, hogy a fönntálló szerződést teljes értékében fönntartja. Az európai központi hatalmaknak, közös érdekeik alapjára fölépített, minden támadó célzattól távol álló, kiválóan conservatív szövetsége, azon fennkölt békés céloknak, a melyekért létrejött, annál nagyobb bizalommal fog ezentúl is szolgálni, mert hivatott oldalról ismételtén kapott biztosítások nyomán meg van győződve afelől, hogy a vele szemben álló (oroszfrczia) kettős-szövetség nem kevésbbé békés szándékoktól vezéreltetik. Ezen úgyszólván párhuzamosan haladó actiók eddig is áldásos gyümölcsöket termeltek és a jövőben hasonló irányban fognak beválni... Ezen nemzetközi alakulások ugyanis nem zárják ki azt, hogy a különböző csoportokhoz tartozó államok egymás között külön egyezségeket kössenek

¹ V. ö. Friedjung idézett cikkét.

² V. ö. Friedjung idézett cikkét.

olyan érdekek javára, a melyek őket külön érintik, de a csoportjukban érvényre jutott elvekkel ellentétben nem állanak; a mi által a béke nagy művét körülbástyázó biztosítékok megerősödnek. Ezt igazolja azon bizalomteljes viszony, mely Olaszország és Franciaország között létrejött.»

Ily módon felbátorítva, az olasz politika ezt a viszonyt mind szorosabbra fűzte, és mikor a marocói kérdésben Német- és Franciaország között aggasztó bonyodalmak támadtak, az algezirasi conferentián (1906) a francia igények szolgálatába állott. Ellenben Ausztria-Magyarország odaadással támogatta német szövetségesének álláspontját, és közvetítő javaslatával, melyet a conferentia elfogadott, az ellentétek kiegyenlítésében sikeresen közreműködött. A német császár nem fukarkodott elismerésének kifejezéseivel. Tanuskodik erről 1906 ápril 8-án az osztrák-magyar külügyministerhez, Goluchowski grófhoz intézett híres távirata: «A mikor — írja ebben — legkegyelmesebb uralkodójának jóváhagyásával, a Vörös Sasrend nagykeresztjét Welsersheim grófnak Algezirásban kifejtett sikeres tevékenységéért köszönetem gyanánt megküldöm, indítatva érzem magamat Önnek is szívem mélyéből fakadó köszönetet mondani a rendületlen támogatásért, a melyben megbízottaimat részesítette. A hű szövetséges szép ténye ez. Ön kitünő párbajsegéd gyanánt viselkedett és hasonló szolgálatokat biztosan várhat tőlem.»

Ellenben Olaszország magatartása Németország és Ausztria-Magyarország parlamentaris köreiben és sajtójában súlyos megrovást vont magára. A közhangulat ilyen megnyilatkozása és ezeknek visszahatása Olaszországban a hármasszövetség fennmaradását fenyegette. Ezen veszély elhárítása végett a német cancellár, Bülow herczeg, a birodalmi gyűlésben november 14-én tartott beszédében Olaszország eljárását mentegetni igyekezett és következőképen nyilatkozott:

«Olaszország már azáltal, hogy szilárdul és loyálisan ragaszkodik a hármasszövetséghez, már ezen magatartásával is a béke fönntartása érdekében működik; mert ha a hármasszövetségből kilépne, vagy ingadozó és kétértelmű politikát követne, általános conflatio bekövetkezését tenné valószínűvé. A hármasszövetségnek nem volt még alkalma értékét gyakorlatilag

igazolni; de éppen fönnállása akadályozza meg ezen alkalom beállását és képes volt egy európai háború iszonyait távol tartani.»

Ugyanezen időtájt Edward angol király, Németország elszigetelésére czélzó merész politikájában nem habozott — a miről hiteles és tekintélyes forrás tanuskodik — az osztrák-magyar monarchia uralkodójánál is kockáztatni kísérletet, a mely az ő rendíthetetlen hűségén hajótörést szenvedett.¹

Ellenben Olaszország tovább haladt azon az úton, melyen eddigi szövetségeseitől eltávolodott. 1906 deczember 13-ikán Angliával és Franciaországgal kötött szerződést, a mely — az olasz külügyminister nyilatkozata szerint — «épen azon érdekeit biztosította, a melyeknek érvényesítése különben a legnagyobb nehézséggel járt volna». Ezen rejtélyes szavak alatt a Tripolis megszállásához való hozzájárulást értette. Majd Oroszországot is bevonta barátságos összeköttetéseinek körébe. 1908 szeptember 29-ikén az olasz és orosz külügyministerek, személyes találkozásuk alkalmával — mint félhivatalos közleményben hirdették — politikai nézeteik teljes összhangzását állapították meg, a mit azután az olasz képviselőházban és az orosz dumában tett nyilatkozataik hivatalosan, úgyszólván ünnepélyesen megerősítettek.

Találkozásuk után még két hét sem mult el, már is alkalmuk nyílt politikai nézeteik ezen összhangzását nagyjelentőségű tényben kifejezésre juttatni.

Október 7-ikén jelent meg az a manifestum, melyben I. Ferencz József az ő felségi jogainak Boszniára és Hercegovinára kiterjesztését és ezzel a megszállott két tartománynak a monarchiához csatolását közhírré tette.

Noha ezen rendelkezés jogszerűségét, a berlini conferentián közreműködő hatalmak mellőzése miatt, kétségbe lehetett vonni, teljesen kétségtelen volt, hogy az annexio a Balkánon a féltékenyen őrzött status quo-t nem zavarhatta meg, Ausztria-Magyarországnak új előnyöket nem szerzett, senkinek hátrányt nem okozott. Ennek ellenére az annexio ténye a nagyhatalmaknál — Németország kivételével — kedvezőtlen fogad-

¹ Bülow herczeg idézett munkája 27. lap.

tatásra talált; sőt Szerbország és Montenegro óvást emeltek, minden jogalap nélkül «kártérítés» követelésével léptek föl.

Francia- és Oroszország ekkor azon javaslattal állottak elő, hogy az ügy a nagyhatalmak conferentiája elé terjesztésük. Indítványukhoz csatlakozott Olaszország is, noha az osztrák-magyar kormány kijelentette, hogy eljárását conferentia ítélete alá nem bocsátja és ennek következtében Németország is ellenezte a conferentia egybehívását.

Az olasz kormány főleg azért foglalt el az annexióval szemközt ellenséges állást, mivel attól félt, hogy Ausztria-Magyarország tovább fog a Balkánon terjeszkedni és Szalonikét fogja hatalmába ejteni. Megnyugtatósa végett¹ az osztrák-magyar kormány arra szánta el magát, hogy a novibazári szandzsák területén a berlini congressus végzéseinek értelmében bírt megszállási jogáról lemond, a mi által a hidat, a mely Szalonikihoz vezethette, maga előtt lerombolta; egyúttal beleegyezését adta ahhoz, hogy a berlini szerződésnek a montenegrói fejedelem felségi jogait korlátozó rendelkezése érvényen kívül helyeztessék.

Ezen előzékenység ellenére az olasz kormány a conferentia tervéhez ragaszkodott és december elején az olasz külügy-minister a képviselőház előtt kérkedve hangoztatta, hogy abban teljes elhatározási szabadsággal fog részt venni.

Ezen ügy tárgyalása alkalmával az olasz képviselőházban fenyegető hangok szólaltak meg, nemcsak a radicalisok és köztársasági pártok padjairól, a honnan Barzilai az annexióért kárpótlás gyanánt Trentino átengedését követelte, hanem a kormányhoz közel álló tekintélyes politikusok részéről is. Fortis, ki egyideig miniszerelnök is volt, kijelenté, hogy hű akar maradni a hármas-szövetséghez, de bevallja, hogy ezt Ausztria-

¹ Tittoni 1915 október elején hirlapi közlésben azt hirdette, hogy a novibazári szandzsák feladását ő követelte és eszközölte ki. A cs. és k. külügy-ministerium megezáfolta ezen állítást. Lützwow gróf, ki 1908-ban mint római osztrák-magyar nagykövet a tárgyalásokat Tittonival folytatta, a *Neue Freie Presse* 1915 október 17-ik számában szintén czáfolja az állítást, de hozzáteszi: «Dass es in den Absichten des Grafen Aerenthal gelegen war durch Abrogation des Artikels 29 des Berliner Vertrages Italien ein gewisses Entgegenkommen zu zeigen, ist richtig.»

Magyarország napról-napra nehezebbé teszi. «Ausztria-Magyarország változtassa meg eddig követett politikai irányát, vagy pedig mindegyikünk haladjon a maga útján; a szükséges áldozatokat szívesen meghozza az olasz nemzet.» A beszéd jelentőségét fokozta az a körülmény, hogy a ministerek tüntető módon üdvözölték a szónokot.

Tittoni külügyminister a szónokoknak válaszolva megállapította, hogy az annexiót nem lehet olyan ügynek tekinteni, a melyhez csak Törökországnak van szava; Ausztria-Magyarország, a megoldás törvényes formáját mellőzván és a berlini szerződés határozatát megváltoztatván, Európát válságos helyzetbe sodorta és az olasz politikát is megzavarta; ennél fogva a conferentia megtartását szükségesnek tartja. Másrésről azonban óvta hiú reményektől honfitársait, mert a hármasszövetség az annexio fejében compensatiók követelésére nem jogosít föl, úgyszintén veszedelmes kalandokba bocsátkozástól Szerbiát és Montenegrót, a melyeknek, noha rokonszenvet táplál irántuk, csak diplomatai támogatást helyezhet kilátásba. Ragaszkodik — úgymond — a hármasszövetséghez; de kívánja, hogy Olaszország Anglia iránt a hagyományos, Franciaország iránt a felújított barátságot fönntartsa és Oroszországgal az imént létrejött egyetértést ápolja.

A képviselőház, 297 szavazattal 140 ellen, a kormány politikájának bizalmat szavazott.

Németország ezen alkalommal híven beváltotta szavát, melyet a Kálnoky grófhoz intézett táviratban két esztendő előtt lekötött; mint mondani szokták: kamatostól fizette meg tartozását.

Mivel a hármasszövetség ellenségei az annexio önkényes végrehajtásáért Németországra hárították a felelősséget, a német császár szükségesnek látta konstantinápolyi nagykövete útján ezen feltevés ellen ünnepélyes formában tiltakozni, azon hozzáadással, hogy szövetségese Németország megkérdezése nélkül bocsátotta ki manifestumát.

Azonban a mellőzést nem vették rossz néven a berlini udvarnál, sőt ellenkezőleg a német hűségbe helyezett feltétlen bizalom megnyilatkozása gyanánt üdvözölték.¹

¹ A *Kölnische Zeitung* 1908 október 10-iki számának sugalmazott köz-

Mindjárt a krízis elején Bülow herceg, birodalmi cancellár biztosította az osztrák-magyar kormányt, hogy «Németország szilárdul el van határozva szövetségi köteleseit teljesíteni, szövetségese oldala mellé állani és ott kitartani; ha nehézségek és bonyodalmak támadnak is, számíthatnak rá». Ugyanakkor a nagyhatalmakat értesítette ezen elhatározása felől és mind Konstantinápolyban, mind Szent-Pétervárt és Rómában buzgó tevékenységet fejtett ki a conferentia tervének elejtése és az ügynek olyan elintézése érdekében, a mely Ausztria-Magyarország méltóságával és érdekeivel összhangzásban állott.

Erről a birodalmi cancellár 1909 márczius 29-ikén a Reichstagnak monumentalis beszédben számolt be.

«Szem előtt tartottuk — úgymond — a határt, melyet saját érdekeink és loyaltásunk vonnak. Egy lépést sem tettünk, a mely kétséget támaszthatott az iránt, hogy Ausztria-Magyarország létfeltételeit feláldozni nem fogjuk. Nem engedhetjük, hogy irányában követeléseket támaszszanak, a melyek a Habsburgok monarchiájának méltóságával ellentétben állanak. A mikor hozzá szilárdul ragaszkodunk, legjobban biztosítjuk saját érdekeinket és szolgálunk az európai béke ügyének. Viszonyunkból az ősgermán hűséget soha sem fogjuk kikapcsolni.»

Törökországgal létrejött a megegyezés. A nagyhatalmak, az osztrák-magyar kormány megkeresésére, egyenként beleegyezésüket adták a berlini szerződés illető cikkének hatályon kívül helyezéséhez. Szerbország és Montenegro ünnepélyes nyilatkozatokban elégtételt nyújtottak a monarchiának.

Olaszország mindebbe készséggel belenyugodott. A hármas-szövetség életét megmentette Németország.

Azonban ennek ellenére a viszony Orosz- és Olaszország között nem lazult meg; inkább bensőbb lett, a mit tüntetően hirdetett az orosz császár látogatása az olasz királynál 1909 szeptember 24-ikén.

Az olasz kormány avégből, hogy az ezen találkozás alkalmával folytatott értekezletek természete és következményei

leményében olvassuk: «Der beste Beweis, wie fest die Habsburgische Monarchie auf Deutschlands Bundestreue baute, ist der, dass sie wagen durfte, die deutsche Bundestreue einer Belastungsprobe, wie der heurigen auszusetzen.»

ránt eloszlassa a Bécsben keletkezett aggodalmakat, meglepően ügyes formát választott. Az osztrák-magyar kormánynak ajánlatot tett, hogy a hármasszövetségi szerződés VII. cikkének «szabatosabb formulázása és kiegészítése végett», úgyszintén avégből, hogy «szabatosan és közös egyetértéssel jelöljék ki azon eljárást, a melyet a két szövetséges cabinet bizonyos esetekben követni szándékozik», új egyezsége (engagement) lépjenek.

Az osztrák-magyar külügyminister elfogadta az ajánlatot. 1909 december hó első felében létrejött az egyezés, mely egymással össze nem függő két pontból áll. Az egyik így hangzik:

«A két cabinet kötelezi magát, hogy a balkáni kérdésekkel kapcsolatban semmiféle egyezséget (accord) valamely harmadik hatalommal nem köt anélkül, hogy abban a másik cabinet egyenjogú fél gyanánt részt ne vegyen; továbbá egymással közölni fognak minden oly javaslatot, a mely az egyik vagy másik félnek egy harmadik hatalom részéről tétetnék, és a benem-avatkozás alapelvével ellentétben, a Balkán vidékein vagy a Adriai- és Aegei-tenger török partvidékein és szigetein a status quo megváltoztatására czélozna.»

Mivel azon eset, hogy Ausztria-Magyarország egy harmadik hatalommal a balkáni kérdésekkel kapcsolatban egyezséget kívánna kötni, vagy hogy egy harmadik hatalomtól a török birodalmi status quo megváltoztatására irányuló javaslatot kapjon, ki volt zárva: az olasz külügyminister ajánlata és az annak alapján létrejött megállapodás azon esetre vonatkozott, ha Olaszország kíván egy harmadik hatalommal, vagyis Oroszországgal a balkáni kérdésekkel kapcsolatban egyezséget kötni, vagy Oroszországtól kap a török birodalmi status quo megváltoztatására irányuló javaslatot.

Ezen megállapodás biztosítékot nyújtott Ausztria-Magyarországnak arra nézve, hogy mellőzésével Olaszország és Oroszország között balkáni ügyekben egyezés nem fog létrejönni.

A másik ügy a novibazári szandzsákra vonatkozik. Megállapítatik, hogy «mivel Ausztria-Magyarország azon jogokról, melyeket számára a novibazári szandzsák fölött a berlini szerződés biztosít, lemondott, most már arra is épűgy, mint a

török birodalom egyéb részeire kiterjednek a hármasszövetségi szerződés VII. cikkének rendelkezései; ha tehát a balkáni status quo fönntartása lehetetlenné válnék és ennek következtében az események kényszere Ausztria-Magyarországot a novibazári szandzsák ideiglenes vagy maradandó megszállására készítené, ezen megszállást Olaszországgal a compensatio elvének alapján létesítendő egyezségnek kellene megelőznie.

Föltűnő, hogy az olasz kormány a compensatióra való igényeit kiterjeszti olyan területre, a mely imént Ausztria-Magyarország kezei között volt. Még feltűnőbb, hogy az osztrák-magyar kormány megbeszélés és megegyezés tárgyává tett olyan esetet, a melynek bekövetkezését kizártnak kellett volna tekintenie.

Valószínű, hogy az olasz kormány ezt az esetet azon utógondolattal választotta megállapodás tárgyául, hogy az osztrák-magyar kormányt, mely gyakran hangoztatta, hogy hatalomkörét a Balkánon tovább kiterjeszteni nem fogja, önmagával ellentmondásba hozza, egyúttal azért is, hogy a VII. cikkben foglalt compensatio-igényeinek újabb jogalapot teremtsen.

Éppen ezért bevétette az egyezségbe a következő pontot: «Önként értetődik, hogy a hármasszövetségi szerződés VII. cikke, a melyet a fenti rendelkezések csupán precisíroznak és kiegészítenek, érintetlenül érvényben marad.»¹

Ezen VII. cikk alkalmazására Ausztria-Magyarország előbb tett kísérletet, mint Olaszország.

* * *

Az 1911. év tavaszán az olasz kormány elérkezettnek látta az alkalmas időpontot, hogy Tripolis meghódítására irányuló szándékát megvalósítsa. A hármasszövetség szerződése által kötelezettnek tekintette magát, hogy elhatározását szövetségeseinek tudomására hozza, és felvilágosítást kérjen tőlük az iránt, vajon a tervezett területi változtatások az ő érdekeik szempontjából nem hátrányosak-e?

Első tekintetre Németország és Ausztria-Magyarország

¹ Az olasz külügyminister 1909 december 5-iki jegyzéke. III. *Vörös könyv*. Melléklet 2. szám.

szempontjából közönyösnek látszhatott, vajon az Afrikában fekvő terület török kézben marad-e vagy Olaszország birtokába jut. Azonban előre látható volt, hogy a török birodalom gyengítése a Balkán-államok terjeszkedési vágyát éleszteni és így a Balkánon, az Adriai- és Ágäi-tenger partjain a status quo-t veszélyeztetni fogja.

Ezen álláspontra helyezkedve az osztrák-magyar külügy-minister, Aerenthal gróf, az olasz kormány kérdésére válaszolva, aggodalmait fejezte ki aziránt, hogy az olasz vállalat a balkáni helyzetre kedvezőtlen hatást fog gyakorolni.¹

Ennek ellenére Olaszország folytatta hadikészületeit, szeptember végén Törökországhoz 24 órai határidővel ultimatumot intézett, és mivel a válasz ki nem elégítette, megindította a háborút. Szövetségeseit csak az ultimatum elküldése után értesítette a hadüzenet bevezetett tényéről.²

Az olasz kormány tudta, hogy ezen eljárással kötelességet mulasztott. Azzal mentegetődzött Bécsben, hogy szövetségeseit az állásfoglalás kellemetlenségétől meg akarta kímélni. A bécsi olasz nagykövet, mikor ezt a külügyministeriumban közlé, azt a jellemző megjegyzést is tette, hogy Tripolis birtokbavétele után Olaszország «mint jóllakott tényező (saturierter Faktor) a hármasszövetségnek megelégedett és megbízhatóbb tagjává fog válni». Egyúttal megnyugtatta a ministert arra nézve, hogy a tripolisi aciónak a Balkánon gyakorolható visszahatásától nem kell félni, mert az olasz kormány gondoskodni fog arról, hogy a hadiműveletek a Földközi-tengerre szorítkozzanak.

Aerenthal fönttartván magának a nagyjelentőségű közlés alapos megfontolását, egyelőre azt válaszolta, hogy — úgymond — «annak eldöntését, miképen óvja meg Olaszország a saját érdekeit, az olasz kormányra kell bíznia, a mely e részben is Ausztria-Magyarország jóakarására számíthat, noha ő a con-

¹ Válaszának szövegét nem ismerjük. Egyik későbbi jegyzékében hivatkozik rá. III. *Vörös könyv*. Melléklet 3. szám.

² A német államtitkár 1914 június 26-ikán figyelmezteti az osztrák-magyar kormányt, hogy Olaszország annak idején szövetségeseinek az ultimatum elküldéséről előre hírt nem adott. Ugyanott. 12. sz.

flictusnak a Balkánon kiterjedése tekintetében táplált aggodalmait eloszlatva nem látja». ¹

Mikor november 6-ikán az olasz kormány Tripolis területének annexióját kihirdette, Aerenthal ez ellen sem emelt kifogást, és így Olaszországnak a Földközi-tenger partjain korlátlan eszelekvési szabadságot engedett. Csak mikor híret vette, hogy Szaloniki előtt olasz hadihajók czirkálnak, figyelmeztette az olasz követet arra, hogy a hármasszövetség Olaszországot mindannak elkerülésére kötelezi, a mi a Balkánon a status quo megzavarását vonhatná maga után, ezért sem Németország, sem Ausztria-Magyarország nem engedhetné meg, hogy Olaszország az Aegei-tenger partvidékeire terjeszsze ki hadműveleteit.

Avarna herceg ekkor azt a kérdést vetette föl: vajjon az Aegei-tenger szigeteinek ideiglenes megszállása is ellentétben áll-e a hármasszövetségi szerződés határozataival? A minister igennel válaszolt. ²

Mégis november 14-ikén Avarna herceg közlé, hogy az olasz kormány valószínűleg kényszerítve lesz hadműveleteit az Aegei-tengerre kiterjeszteni. A minister óvta az olasz kormányt ezen szándéka megvalósításától, mert «szerződésszerű kötelezettségei megsértéseért a felelősséget magának kellene viselni». ³

Az olasz külügyminister ekkor Berlinbe fordult azon kérdéssel, hogy a német kormány nézete szerint milyen hadműveletek volnának az Aegei-tenger ázsiai partjain megengedhetők. Azt remélte, hogy ott nagyobb előzékenységgel fog találkozni, miután a hadjárat megindítása előtt a német kormány jóakarátának biztosítása végett azt a nyilatkozatot küldötte volt Franciaországba, hogy francia-német háború esetén Olaszország híven fogja köteleességét szövetségese irányában teljesíteni. ⁴

¹ Aerenthal 1911 szeptember 26-iki jegyzéke. Ugyanott. Melléklet. 3. szám.

² Aerenthal 1911 november 6-ikán a római nagykövethoz intézett távirata. Ugyanott. Melléklet 5. szám.

³ Aerenthal november 15-ikén a római nagykövethoz intézett távirata. Ugyanott. 6. szám.

⁴ A berlini Presszentrale 1911 szeptember 11-iki közlése az «authentic» forrásból.

A német kormány felhívására, Aerenthal így formulázta álláspontját: «Igyekezni fogok kerülni azt, hogy az olasz operációk a törökországi ázsiai partvidékekre való kiterjesztésének kérdésébe beleavatkozzam, anélkül azonban, hogy ezzel az olasz kormánynak nehézségeket okozni, vagy ilyenek támasztását akárcsak lehetőségként eléje állítani szándékozzam. Az a nézet vezet, hogy ilyen tárgy megbeszélésébe belebocsátkozni mind mi ránk, mind Németországra nézve lehetetlen, mert ha ezt tennők, azt a látszatot keltenők, mintha a kérdéses hadiműveletek a mi hozzájárulásunkkal történnének.»¹

Mivel Francia- és Angolország is fölszóltak Rómában a törökországi kikötők elzárása és ostroma ellen, Olaszország a tél folyamán hadiműveleteiben Tripolis területére szorítkozott.

Az 1912-ik év február végén az angol kormány arról értesült, hogy az olasz hadvezetőség aknák elhelyezésével a Dardanellák elzárását tervezi. Ezért Bécsben javasolta, hogy az olasz kormánytól kötelező nyilatkozatot kellene kérni az iránt, hogy a Dardanelláknál és a határos tengeren hadiműveletektől tartózkodni fog.

Ezen időben gróf Berchtold vette át az Aerenthal halálával megüresedett külügyministeri hivatal vezetését. Előde politikai irányához ragaszkodva, szintén azon volt, hogy Olaszországot vállalatában ne zavarja. Anglia irányában annak szükségességét hangoztatta, hogy a semleges hatalmak mindent kerülnenek, a mi azon látszatot keltené, hogy a hadviselő felek egyikét cselekvési szabadságában korlátozni óhajtják.²

Márczius 25-ikén az olasz király Velenczében a német császárral találkozáskor, ezt az alkalmat fölhasználta, hogy az afrikai hadjárat ügyében tőle diplomatiái támogatást kérjen. Bevallotta, hogy a hadiműveletek lassú menete következtében a helyzet Olaszországban válságossá kezd válni, minélfogva mind a katonai tényezők, mind a közvélemény a döntés siettetését sürgetik, a mi csak az Aegéi-tengeren és a Dardanelláknál követ-

¹ Aerenthal jegyzéke a berlini nagykövethoz november 29-ikén. Ugyanott 7. szám.

² Berchtold márczius 1-én a római nagykövethoz intézett távirata és márczius 3-ikán a nagykövethozhoz intézett körjegyzéke. Ugyanott 8., 9. számok.

kezhetik be; mivel pedig ezen hadműveletek a hármasszövetségi szerződésbe ütköznek, a német és osztrák-magyar kormányok hozzájárulására van szüksége.

A császár utasítására a német kormány Bécsben tudakozódott a felől, hogy az olasz kormány kívánságával szemközt Ausztria-Magyarország milyen álláspontot foglal el.

Gróf Berchtold rossz néven vette, hogy az olasz kormány az ő mellőzésével a német császárhoz fordult és így az ő elhatározására nyomást akar gyakorolni. Neheztelését érezte olasz kartársával. Április 6-án Rómába a cs. és kir. nagykövethoz a következő táviratot küldötte:

«Sziveskedjék Nagyméltóságod alkalmat keresni a Marchese di San Giulianoval való beszélgetésre és tudomására hozni, hogy a mint Excellentiád közléseimből kivette, az a körülmény, hogy Tschirschky nagykövet megbízást kapott kormányja nevében puhatolódzásra, bennem némi kedvetlenséget keltett s hogy tekintettel szövetségi viszonyunkra és arra az előzékenységre, melyet Olaszország irányában mind eddig tanusítottam, a közvetlen megbeszélést természetesebbnek és czélszerűbbnek tartottam volna. Sziveskedjék Nagyméltóságod ez alkalommal arra is czélozni, hogy hivatali elődöm azon elvi álláspontjához, a melyet Olaszország actiosphærájának esetleges kiterjesztésével szemben elfoglalt, kézen fekvő okokból a magam részéről is ragaszkodnom kell. Mivel pedig Tschirschky nagykövet Olaszországnak egészen speciálisan a Dardanellák ellen irányuló actióját hozta előttem szóba, csak igen természetes az az aggodalmam, hogy egy ily actio Konstantinápolyban és a Balkánon oly visszahatást keltene, a melynek ma még kiszámíthatatlan következményei egyenes ellentétben állának az Olaszország által épúgy, mint Ausztria-Magyarország részéről is követett status-quo-politikával. A mennyiben azonban az olasz kormány elkerülhetetlennek tartja hadműveleteinek színterét kiterjeszteni, ez esetben nyilván a legtermészetesebbnek látszanék e felett közvetlenül folytatni megbeszélést. Olaszország arra az esetre, ha ideiglenes hadiactióját oly területeken venné tervbe, hol a Balkánra való visszahatás veszélyétől tartani nem kell, anélkül, hogy részemről ehhez kifejezetten hozzájárulnék (mert

hozzájárulásunk bizonyos mértékig osztozkodásunkat involválná a további következményekért való felelősségben), meggyőződést szerezhetne hallgatólagos passiv magatartásunkról. A mennyiben Marchese di San Giuliano kísérletet tenne arra, hogy valamely speciális olasz művelet taglalásába bocsátkozzék, méltóztassék ez elől azzal a megjegyzéssel kitérni, hogy az ilyen discussiót Excellentiád nem tartja lehetőnek. Tényleg minden látszatát el kellene kerülni annak, mintha valamely meghatározott actióhoz előleges hozzájárulásunkat adtuk volna.»¹

E szerint a cs. és k. külügyminister kilátást nyitott Olaszországnak arra, hogy Ausztria-Magyarország hallgatólagos passiv magatartást fog követni az olasz hadműveletek irányában; ezt azonban két feltételtől tette függővé, úgymint, hogy:

a) a hadiactiók oly területen vitetnek véghez, a hol «a Balkánra való visszahatástól tartani nem kell»;

b) ezen hadiműködés «ideiglenes» természetű legyen, tehát tartós vagy maradandó megszállással ne járjon.

Ezen két föltétel megállapításával magának két jogot tartott fön, úgymint, hogy:

a) maga állapítsa meg, melyek azon területek, a hol a Balkánon való visszahatástól tartani nem kell;

b) mikor szűnik meg a hadiactió ideiglenes természete.

Figyelemreméltó, hogy ezen jogigényekhez a minister az alapot nem kereste a hármasszövetségi szerződés VII. cikkelyében, a mely a fönnforgó esetre nézve egyedül volt mérvadó.

Csak később tette ezt, a mikor április 15-ikén értesült, hogy az olasz kormány a hadiműveleteket Rhodus, Karpathos és Stampaglia szigetek megszállására szándékozik irányítani.

Ezen tervvel szemközt a következőképen fejezte ki fölfogását:

«Az olasz flotta-actio az északafrikai harcztéren kívül csak abban az esetben vezethetne czélra, ha olyan erővel vitetik véghez, hogy Konstantinápolyban hatást kelt; de ily esetben visszahatása a Balkánon is érezhető volna, ez pedig Olaszország szövetségeseire nézve nem lehet közömbös; cse-

¹ Idézett helyen. Melléklet. 10. szám.

kélyebb jelentőségű actio Olaszországot nem juttatná közelebb céljaihoz és mégis szövetségeseit kellemetlenül érintené az, hogy a hadiactio színhelye azokra a területekre esik, a melyekről a szövetségi szerződés VII. cikke rendelkezik. Ilyen természetű actióhoz kifejezett hozzájárulását nem adhatja és a következményekért a felelősséget Olaszországra kellene hárítania. Mindazáltal hajlandó a három szigetnek az Aegei-tenger szigeteihez tartozását kérdésesnek tekinteni.»¹

Annak a kérdésnek eldöntése, vajon Olaszország a három szigetre hadműveleteit kiterjeszteni föl van-e jogosítva vagy nincs, kétségkívül a külügyi kormány hatásköréhez tartozott. Azonban azt, vajjon a három sziget az Aegei-tengerhez tartozik-e vagy a Középtengerhez, eldönteni a külügyminister bizonyára nem volt hivatva.

Egyébiránt Berchtold gróf azzal, hogy a következményekért a felelősséget magától elhárította, Olaszországot nem tarthatta vissza attól, hogy hadműveleteit mind tovább kiterjeszse; sőt azzal, hogy csak «kifejezett hozzájárulását» tagadta meg, bátorító és biztató hatást gyakorolt rá. Olasz hajóhad jelent meg a Dardanellák előtt és az azt őrző erődöket ágyútűz alá vette.

Berchtold még ekkor sem szánta el magát erőteljesebb felszólalásra. Kijelentette ugyan, hogy az olasz kormány eljárásában a szerződés megszegésének tényét látja, de ehhez a következő nyilatkozatot csatolta: «Ha — úgymond — az olasz kormány cselekvési szabadságát visszanyerni kívánja, az osztrák-magyar kormány hasonlóképen fog eljárni, mert nem engedheti meg, hogy az olasz kormány ezentúl hasonló műveleteket hajtson végre; ha ennek ellenére ilyeneket végrehajtana, eljárása súlyos következményeket vonna maga után.»²

¹ Ezt a nyilatkozatot maga Berchtold közli a római nagykövettel április 15-ikén. A három szigetre vonatkozó rész a német szövegben így hangzik: «Bezüglich der Inseln Rhodus, Karpathos und Stampaglia habe ich bemerkt, dass ich bereit wäre deren Zugehörigkeit zu den Inseln des ägäischen Meeres als fraglich anzusehen.» (Idézett helyen. Melléklet. 11. szám.)

² Berchtold ezen válaszát Sonnino olasz külügyminister idézi 1915 február 12-iki jegyzékében. (Zöldkönyv. 22. szám.) A Vörös Könyv az április 15. és május 21-iki időközből nem közöl jegyzékeket.

A hármasszövetségi viszony fölbontására célzó ezen burkolt fenyegetés, mely nem a már megtörtént szerződösszegésnek szólt, hanem csak további szerződösszegések esetén lett volna megvalósítandó, teljesen hatástalan maradt.

Az olasz kormány merészen folytatta a szerződösszegéseknek bélyegezett hadműveleteket. A Dodekanese nevezetű török szigetek megszállásához látott, a melyek közül nyolcz az Aegei-tengeren feküdt; ezeket tehát a VII. cikkely világos rendelkezése szerint Olaszország csak az osztrák-magyar kormánnyal történt előleges megegyezés után szállhatta meg.

Ekkor azonban közbelépett a német kormány, a mely a hármasszövetség fönntartása érdekében «concilians magartartást» ajánlott Berchtold grófnak, azon reményt fejezván ki, hogy «az Aegei-tenger egyes szigeteinek az olaszok részéről való megszállása nem fog a Balkánon veszedelmes visszahatást kelteni.»¹

Most Olaszország bécsi nagykövete, miután a német közbenjárásról értesítést nyert, lépett föl fenyegetőleg. Szemrehányásokat tett Berchtold grófnak azért, hogy Ausztria-Magyarország az egyetlen európai hatalom, a mely Olaszországnak célja elérése, a háború gyors befejezése elé akadályokat gördít. Utalt arra, hogy ezen eljárás az olasz közvéleményben mély elkeseredést szül.

A minster ahelyett, hogy ezen kifogásokat visszautasítaná, mentegődzésekbe bocsátkozott. «Mi — úgymond — a főnnforgó esetben kétszeresen is rendkívüli helyzetbe kerültünk, és pedig egyfelől azért, hogy a tekintetbe jövő szempontból bilaterális megállapodásokat létesítettünk Olaszországgal, másfelől pedig ama körülmény folytán, hogy Törökország tőszomszédjai lévén, legközelebről vagyunk érdekelve. Egyébként a szemrehányásokat annyiban nem tudom megérteni, a mennyiben tiltakozásról a kérdéses szigetek megszállásával szemben nem volt szó. Legitim igényünket azonban ez alkalommal precisiroznunk kellett avégből, hogy esetleges félreértéseknek útját vágjuk.»

¹ Ezt a berlini cs. és k. nagykövetnek május 21-ikén Berchtoldhoz intézett táviratából tudjuk. Vöröskönyv. Melléklet. 12. szám.

Végül a következőkben körvonalazta a kérdésben elfoglalt álláspontját:

«Az az értesülés, hogy az olasz csapatok más szigeteket is megszállottak, károsan érintett bennünket s az ilyes actiók várható következményei miatt csak a legsúlyosabb aggodalmakat juttathatjuk kifejezésre. Egyúttal constatálnunk kell, hogy nézetünk szerint a szóbanlevő megszállások beleütökzenek a hármasszövetség VII. cikkébe és arra jogosítanak, hogy a magunk részéről compensatiókat követeljünk. Egyelőre nem akarjuk ugyan ebbeli jogunkat érvényesíteni, nyomatékosan constatálnunk kell azonban, hogy a mennyiben Olaszország tovább haladna a megkezdett úton, ezért Olaszországra hárulna a felelősség, mi pedig kénytelenek volnánk föntartani magunknak a compensatiók követelésére vonatkozó jogunkat, melyet szabadságunkban állana saját belátásunk szerint érvényesíteni.»¹

A minister a «concilians magatartás» pályáján jó lépéssel előre ment. Megnyugtatta az olasz kormányt aziránt, hogy korábbi nyilatkozatai a jogigények akademikus hangoztatását tartalmazzák és a tiltakozás természetét nélkülözik; továbbá, hogy az eddigi megszállásokért Ausztria-Magyarország egyelőre a megillető compensatiókra jogigényeit nem érvényesíti; ezeket csak azon esetben, ha Olaszország a megkezdett úton haladna, fogja érvényre emelni.

Ezen nyilatkozatot a bécsi olasz nagykövet meglelégedéssel vette tudomásul és mivel Olaszországra nézve jelentékeny előnyt tartalmazott, írásban kérte magának kiadatni.²

A lemondást a compensatiókra emelhető jogigények érvényesítéséről e sorok írója oly jelentékeny diplomatai ténynek tekintette, hogy magától Berchtold gróftól fölvilágosítást kért aziránt, vajon a külügyminister valamely külhatalom kép-

¹ Berchtold gróf ezen nyilatkozatait maga közli május 23-ikán a római nagykövettel. Ugyanott 13. szám. A nyilatkozat második részét a bécsi olasz nagykövet némi eltéréssel közli május 22-ikén az olasz külügyministerrel. Zöldkönyv. 22. szám.

² Ezen iratot Avarna herczeg három évvel utóbb bemutatta Burián külügyministernek. Ezt a herczeg 1915 február 14-iki jegyzékéből tudjuk. Zöldkönyv. 23.

viselőjével társalgása folyamán, föl van-e jogosítva, uralkodójának és a két állam kormányának hozzájárulása nélkül, a monarchiát megillető jogokról lemondani? A volt külügyminister lekötelező előzékenységgel adott válaszában arra utalt, hogy az olasz nagykövettel napról-napra folytatott társalgásokban a tárgyalások jövődő eshetőségei iránt előlegesen tájékozást lehetett szerezni és így a követendő magatartás megállapítása lehetővé vált, a mi az illetékes tényezők hozzájárulásával történt.

Berchtold gróf magatartása nem maradt hatás nélkül. Az olasz kormány további szigetmegszállásoktól elállott, és kötelezte magát, hogy a megszállott szigeteket a békekötés után Törökországnak visszaadja. Csakhogy a lausanne-i békekötés után ezen ígéret teljesítését, a szigetek visszaadását azon ürügy alatt, hogy a békefeltételek végrehajtását kell bevárnia, elodázta; az osztrák-magyar külügyi kormány pedig compensatio-igényeit ezután sem érvényesítette.

A monarchia ezen szolgálatkészségeért és engedékenységeért köszönetet nem aratott; sőt később olasz államférfiak azzal vádolták, hogy «akadékoskodásával» ellenséges érzéséről tett tanúságot és Olaszországnak nagy hátrányokat okozott.

FRAKNÓI VILMOS.